

JOHANNA GRANVILLE

Megtorlás Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció, 1956–1957

A véres szovjet megtorlás előestéjén, 1956 novemberének első napjaiban, az amerikai kormány szemében nem az oroszok voltak a legnagyobb bűnösök, hanem saját szövetségeseik: a britek és a franciák. John Foster Dulles, amerikai külügyminiszter, 1956. november 2-án telefonált az Egyesült Államok ENSZ-nagykövetének, Henry Cabot Lodge-nak a „szuezi válság” során Egyiptomban végrehajtott francia és brit katonai cselekményekkel kapcsolatban. „Ki akarnak kerülni a rivaldafényből, és azt akarják, hogy mi hárman összetartsunk [az ENSZ-ben]” – mondta Dulles. Lodge Dullesnek adott válaszában kifejtette: „Érzelmileg érzékeny állapotban vannak, és azt mondják, rossz benyomást kelt majd odahaza, ha mi gyorsan a vádlottak padjára ültetjük őket, az oroszokkal pedig elnézőek vagyunk.” Dulles kemény maradt: „Gúnyolódásnak számít tőlük, hogy bombákat zúdítanak Egyiptomra és közben elítélik a Szovjetunió tetteit, amelyek talán nem is olyan súlyosak.”¹

Valójában nem meglepő, hogy az igazságszerető John F. Dulles akkor úgy gondolta, hogy a szovjetek magyarországi katonai akciója „nem is olyan súlyos”, mint a briteké és franciáké, akiknek – mint a zsidó-keresztény civilizáció tagjainak és amerikai szövetségeseiknek – máshogyan kellett volna viselkedniük. A legbrutálisabb szovjet beavatkozás csak később, november 4-én történt.

Persze a második, november 4-i véresebb beavatkozás után a Szovjetunió a Nyugat szemében nem volt más, mint egy ravasz óriás, amely a reálpolitika hagyományát követve akkor avatkozott be, amikor a Nyugat figyelmét elterelte a szuezi konfliktus. A Nyugat feltételezte, hogy a szovjet és magyar elnyomószervek hatékonyan együttműködtek a magyar „ellenforradalmárok” megleckéztetésében.²

Ma azonban, negyven évvel később, a szovjet levéltári dokumentumokból³ és a résztvevők visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Szovjetunióknak valójában nehézségei voltak a magyarországi szövetségeseivel való együttműködésben. Washington

---

1 Dulles külügyminiszter telefonbeszélgetése Lodge ENSZ-nagykövettel „a britek és franciák kérelméről amerikai támogatás iránt az ENSZ-ben a SZU ellen”. Nov. 2. Péntek, 16:11. Washington DC. Nemzetbiztonsági Archívum, Washington.

2 L. Paul E. Zimmer: *Revolution in Hungary*. New York–London, 1962. 339. Továbbá: *Stephen J. Genc: The Hungarian Revolution, 1956*. In: *Alexander L. George–Richard Smoke: Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*. New York–London, 1974. 303.

3 Az SZKP KB szigorúan titkos levéltára, a Jelenkori Iratok Megőrzési Központja (= TsKhSD), az Orosz Külügyminisztérium Archívuma (= AVP RF), az Orosz Jelenkori Történelmi Kutatóközpont (= RTsKhIDNI), és az Orosz Föderáció Állami Levéltára (= GARF).

problémái Londonnal az angolok harciasságából és idejétmúlt gyarmatosítási ambícióiból származtak, míg Moszkva fő gondja Budapesttel az volt, hogy a magyar vezetők nem harcoltak elszántan. Ebben a tanulmányban a szovjet katonai intervenció és az azt követő „normalizáció” időszakát fogom megvizsgálni. Megkísérlem annak megvilágítását, hogy maga a szovjet hadsereg sem szerepelt mindig jól az első beavatkozás (okt. 24.) alkalmával, valamivel jobban a második (nov. 4.) során. Még a „normalizáció” is több időt és energiát igényel a szovjetektől, mint azt nyugati megfigyelők gondolták. Ennek részben a Szovjet Hadsereg, a KGB és a Belügyminisztérium (MVD) közötti koordináció hiánya volt az oka.

Ez a tanulmány négy kulcsfontosságú moszkvai archívum újonnan nyilvánosságra hozott dokumentumai alapján íródott.⁴ Bár ezek az iratok, amelyek Budapesten szolgálatot teljesítő szovjet diplomaták hivatalos jelentései, hasznosak, elővigyázattal kell kezelnünk őket, mint minden feljebbvalónak szánt jelentést.

Az „Iránytű” Terv

Bár a P. N. Lascsenko altábornagy vezetése alatt Magyarországon állomásozó szovjet „Speciális Alakulat” (*Oszobij Korpusz*) számára világos volt, hogy a lakosság ingerültsége növekvőben volt, az október 23-i tüntetés méretei minden várakozást felülmúltak. Eisenhower elnököt viszont váratlanul érte a dolog. Emlékirataiban, a Magyarországról szóló fejezet bevezetőjében John Milnt idézte: „Elszabadult az egész pokol.”⁵

Budapesten nem voltak szovjet csapatok; a Speciális Alakulat egységei Székesfehérvárott, Győrött, Szombathelyen, Kecskeméten, Szolnokon, Szegeden, Debrecenben és Pápán állomásoztak. Több fent említett városban már előfordultak a szovjet csapatok elleni kisebb fenyegetések és támadások,⁶ és a budapesti Szovjet Nagykövetség gyakran eligazításban részesítette a Speciális Alakulatot az aktuális helyzetről.⁷ A győri Szovjet Konzulátus is információforrást jelentett, mielőtt megszünt 1956 júliusában.⁸ Tehát a Speciális Alakulat meglehetősen jól informált volt a növekvő válságról, az október 23-i és 24-i „események” mégis váratlanul érték.

A szovjet csapatok október 24-én, hajnali 2:15-kor lépték át a magyar határt Csofnál, Beregszásznál és Vyloknál. Az „Iránytű” (*Kompasz*) fedőnevű szovjet haditerv szerint az eredetileg Magyarországon kívül tartózkodó 128-as tüzérsztag és a 39-es gépesített hadosztály került bevetésre a felkelés leverésére.⁹

4 L. az előző lábjegyzetet.

5 *Dwight D. Eisenhower: Waging Peace, 1956–1961.* Garden City, New York, 1965. (The White House Years) 58.

6 AVP RF, F 077, O 37, D 18, P 188, L 19. „Pjotr Lascsenko altábornagytól, a magyarországi szovjet csapatok parancsnokától Andropov szovjet nagykövetnek”). L. még: *E. I. Malasenko: Osobj korpus v ogne Budapesta.* [I.] Voenno-istoričeskij žurnal 1993. 10. sz. 24.

7 I. h.

8 AVP RF, (Putevoditel), v. 1. („Magyarország”).

9 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 7, L. 1. („Perevertkin (Szovjet Belügyminisztérium) jegyzetei”, okt. 24.)

Attól eltekintve, hogy az első beavatkozás nem oldotta meg a politikai problémákat, maga az intervenció végrehajtása sem volt olyan zökkenőmentes, mint amilyen elvileg lehetett volna: elszigetelt csoportok még sokáig kitartottak a szovjet hadsereg ellen. Jevgenyij Ivanovics Malasenko szerint, aki akkoriban a Speciális Alakulat főhadiszállásán az egyik hadműveleti csoport vezetője volt, ő Moszkvától 1956 júliusában arra kapott utasítást, hogy készítsen egy Magyarországra vonatkozó „rendvisszaállító” katonai tervet. Beszámolójában Malasenko leírja az akadályokat, amelyekbe a Speciális Alakulat ütközött. Először is, a rangidős szovjet képviselő a Magyar Honvédelmi Minisztériumban, M. F. Tihonov főhadnagy – akinek fő kötelessége az volt, hogy a Speciális Alakulatot a magyar csapatok adataival ellássa – tájékozatlan volt. Malasenko „egyetlen kérdésére sem tudott válaszolni”, és arra kérte: jöjjön vissza két-három nap múlva.¹⁰

1956 júliusáig a szovjet hadseregnek nem volt terve a magyarországi hadműveletekre vonatkozólag. A szovjet terv kapkodva készült el („néhány nap alatt”), annak a tervnek az alapján, melyet a magyar vezérkar vázolt fel a magyar hadsereg, a biztonsági erők és a rendőrség együttes bevetéséről. Harmadszor, a magyar csapatok megbízhatatlannak bizonyultak, így a szovjetek megváltoztatták az „Íránytű” tervet úgy, hogy kizárták a magyarokkal való együttműködést.¹¹ Október 23-án, amikor a Rádió épületénél elkezdődött a lövöldözés, a magyar erők először a helyszínre siettek, hogy erősítést nyújtsanak az épületet őrző államvédelmi hatóságnak (ÁVO), de ezek rövid tévovázás után a tömeghez csatlakoztak.¹² Az egy évvel az események után készült ENSZ-beszámoló szerint a magyar hadsereg összességében összeomlott már a felkelés kezdetekor; „egyes egységek a lázadók oldalán harcoltak”. „Egyetlen példa sem volt arra, hogy a magyar csapatok a szovjetek oldalán saját honfitársaik ellen küzdöttek volna.”¹³ Bár az egyes beszámolók eltérnek a magyar katonák engedtlenségének mértékét illetően, minden megfigyelő és kutató megegyezik abban, hogy szovjet szemszögből a magyar katonaság nem volt megbízható, bár Malasenko szerint a „szovjet tankokat a Rádióhoz kísérő magyar tankok közül csak egy pártolt át”.¹⁴ Mikojan és Szuszlov viszont elismerték, hogy október 24-én legalább egy teljes

10 Uo. E. J. Malasenko kijelenti: „Sok magyar katona vett részt a fegyveres felkelők elleni harcban, csapatainkat segítve. A Magyar Hadsereg egésze nem állt át az ellenség oldalára, és nem harcolt a szovjet csapatok ellen.” i. m. [IV.] Voenno-istoričeskij žurnal 1994. 1. sz. 35. Ez ellentmond más verzióknak. Mikojan és Szuszlov ezt írták okt. 24-ei táviratukban: „Az elvtársak azon a véleményen vannak, hogy a magyar hadsereg gyengén szerepelt.” Egy másik forrás szerint a magyar sereg összeomlott és hasznavehetetlen volt az oroszok számára. L. United Nations. Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly. Official Records: Eleventh Session. Supplement N° 18 (A/3592). New York, 1957. 28.

11 I. h.

12 I. m. 6.

13 I. h. Bár Mikojan és Szuszlov megjegyzi okt. 24-ei táviratukban, hogy magyar járőrök a szovjetekkel együtt voltak az utcán. Ez az információ eddig még nem talált igazolásra. L. AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L1 1–7. Rejtjelzett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovtól Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24. (Megjegyzendő: zavaros, hogy a „BM alkalmazottai” és az „ÁVO alkalmazottai” alatt ugyanazon testületet kell-e értenünk. Feltehetően a BM és az ÁVO ugyanaz a biztonsági szerv, melyre különféleképpen utalnak a magyar, szovjet és amerikai források.)

14 E. I. Malasenko: i. m. [I.] 28.

magyar „zászlóalj fellázadt”, legyőzve a magyar állambiztonsági alkalmazottakat, akik „erőteljes ellenállást mutattak a lázadókkal szemben”, és másképpen megnyerték volna a csatát.¹⁵

Néhány tudósítás szerint a szovjet erők sem voltak mindig megbízhatóak. Akadt példa arra, hogy szovjet katonák magyarokkal barátkoztak,¹⁶ és Allen Dulles, a CIA igazgatója szerint arra is, hogy szovjet tankok dezertáltak.¹⁷

A magyar katonaság megbízhatatlansága ellenére a szovjet katonai és politikai vezetők körében még a válság tetőpontján is az a nézet uralkodott, hogy a magyar hadsereg és biztonsági szervek képesek és hajlandók „elintézni a dolgokat”. Bár az október 28-i tűzszünet után, egészen október 30-ig voltak még elszórt „lázungások”, Mikojan és Szuszlov már október 24-én úgy vélték, hogy támaszkodhatnak magyarokra. Magabiztosan írták Moszkvának: Mivel az események fordulóponthoz érkeztek, úgy döntöttünk, hogy bátrabban fogjuk a magyar egységeket felhasználni járőrözésre, gyanús elemek és a kijárási tilalmat megszegők őrizetbevételére és fontos épületek (pályaudvarok, utak stb.) őrzésére. A magyar elvtársak, főleg Nagy Imre, a szovjet csapatok terhét enyhítendő, jóváhagyták a magyar katonai egységek bevonását, ezáltal hangsúlyozva a magyarok szerepét a zendülés felszámolásában.¹⁸

Úgy gondolták, hogy a magyar elvtársak túl pesszimisták. „Az volt a benyomásunk, hogy Gerő különösen, de a többi elvtárs is, alábecsüli saját erejét, az ellenfelét pedig eltúlozza” – írta Szuszlov és Mikojan. „Hallottuk a szovjet és a magyar katonai vezetés előzetes beszámolóit. Tüzetesebb vizsgálat után kiderült, hogy a magyarok pesszimista módra túloznak.”¹⁹

Tihonov főhadnagy állítólag azt mondta, hogy nincs szükség orosz segítségre, mert a magyarok – erős biztonsági szervek, rendőrség és hadsereg birtokában – önmaguk is képesek a „rend visszaállítására”.²⁰ Valójában a magyar katonaság és a biztonsági szervek nem voltak képesek a feladatra, és a szovjet vezetők bizonyultak túl optimistának. Ha Zsukov marsall adatai helyesek, Magyarországon öt szovjet osztagot mozgósítottak támadásra az „Iránytű” keretében: 31 550 katona, 1130 tank, 615 ágyú, 85 légelhárító fegyver, 380 páncélos személyszállító és 3930 gépjármű indult meg.²¹ Egy jelentés szerint csak Budapesten 6000 katona, 290 tank, 120 páncélos személyszállító és 156 löveg volt, de még ez sem volt elegendő az „ellenfél felkutatására és megsemmisítésére” és a kulcsfontosságú katonai létesítmények őrzőinek erő-

15 AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L1 1–7. (Rejtjelezett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovtól Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24.)

16 United Nations. Report i. m. 7.

17 D. D. Eisenhower: i. m. 67. Egy másik forrás szerint a szovjet tisztek számos helyen felkeresték az új forradalmi bizottságokat, tagadván azt a szándékukat, hogy beavatkozzanak a magyar ügyekbe. J. M. Mackintosh: *Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy*. Oxford, 1963. 171.

18 AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L1 1–7. (Rejtjelezett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovtól Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24.)

19 Uo.

20 E. I. Malasenko: i. m. [I.] 24.

21 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 6, L. 1. (Zsukov jelentése, okt. 24.)

sítésére a több mint egymillió városban.²² Október 27-én, Mikojan szerint, Kádár János kérelmezte további orosz csapatok Magyarországra küldését.²³

Az első lövések

Az október 23-ai egyetemista tüntetést leverő első szovjet katonai műveletnek, az „Iránytű” Tervnek számos gyenge pontja volt. Az egyik fő gyengéje – szovjet megítélés szerint – az volt, hogy a szovjetek utasításuk alapján csak viszonyozhatták a tüzet. Amint azt Mikojan és Szuszlov október 24-én írták: „A magyar elvtársak egyik legsúlyosabb hibája az volt, hogy tegnap éjfél előtt senkinek nem engedélyezték, hogy a zendülés résztvevőire lőjön.”²⁴

Eleinte a magyar erőknél is megtiltották, hogy lőjenek. Október 30-án Mikojan és Szuszlov ezt írta: Az új belügyminiszter (Münnich Ferenc) száz harcost küldött, akik több mint 200 emberrel találkoztak, de nem nyitottak tüzet, mert a Központi Bizottság azt tanácsolta, hogy ne ontsanak vért. Ez késő este volt. Nagy Imre már aludt a lakásán, s ők nyilvánvalóan nem akartak konfliktusba kerülni Naggyal, attól tartva, hogy ha Nagy tudta nélkül nyitnak tüzet, a vezetést gyengítik.²⁵

Magyarország más területein ugyanez a helyzet állt elő. Szabolcs megyében például október 26–27-én a helyi magyar hatóságok arra kaptak utasítást, hogy ne lőjenek. Mint Sztarovojtov ezredes, határőrparancsnok tudósított: Amint [az „ellenforradalmárok”] a területre érkeztek, mozgósították a fiatalokat, hogy csatlakozzanak a felkeléshez, és arra buzdították őket, hogy rombolják le a szovjet hadsereget dicsőítő csillagokat, emlékműveket és obeliszket, és hogy szabadítsák ki a foglyokat. Mindez a helyi hatóságok legkisebb ellenállása nélkül történt azért, mert a kormány elrendelte: csak akkor nyissanak tüzet, ha a felkelők lőni kezdenek. Ennek következtében a felkelők fegyverhasználat nélkül bementek a börtönökbe, lefegyverezték az őröket és kiszabadították a foglyokat.²⁶ Nem minden magyar biztonsági szerv követte azonban ezeket a parancsokat.²⁷

22 *E. I. Malasenko*: i. m. [I.] 30.

23 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 9, L. 3. (Információ Mikojantól, 1956. okt. 27.)

24 AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L1 1–7. (Rejtjelezett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovtól Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24.) Másnap viszont Pesten az oroszok már többet lőttek, mint a szovjetbarát magyar járőrök vagy a felkelők: „magányos lövésekre sortűzzel feleltünk”. AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L1 1–7. (Rejtjelezett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovtól Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24.)

25 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 12, L 1. („Információ Mikojantól és Szuszlovtól”, 1956. okt. 30.)

26 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 17, L 4. 1956. nov. 1. („Kiricsenko jegyzetei. Melléklet: a Belügyminisztérium Délnyugat régiói Határőrség második vezérkari főnökének tájékoztató jelentése a SZU területére való átlépéssel kapcsolatban.”)

27 Takács András jelentése szerint Győrött, okt. 25-én, egy magyar börtönőr állítólag tüzet nyitott 500-600 fiatalra, akik be akartak törni a börtönbe, hogy kiszabadítsák a toloncokat. AVP RF, Fond 077, O 37, Por 10, P188, L 242. (M. I. Petunin naplójából, „Jegyzetek a Takács András elvtársal, az MSZMP győri regionális végrehajtó bizottságának tagjával folytatott beszélgetésről”, 1956. nov. 29.).

Ki adta le tehát az első lövéseket Budapesten október 23-án? A legtöbb beszámoló szerint a magyar államvédelmisek lőttek a fegyver nélküli tüntető tömegre. A pekingi szovjet nagykövetség egyik esti fogadásán N. Szudarnyikov, szovjet diplomata Újházi Lászlóval, a magyar kereskedelmi képviselővel beszélgetett. Szudarnyikov feljegyzése szerint: Amikor azt a kérdést érintettük, hogy hogyan kezdődött a rendbontás Budapesten, Újházi azt mondta, hogy először a BM alkalmazottai használtak fegyvert október 23. estéjén. Fegyvertelen tüntetőkre nyitottak tüzet a parlament körül. Ez azonnal felháborodást keltett, és a tüntetőkkal kapcsolatban álló számos fegyveres egyén lőni kezdett a rendőrökre és BM-alkalmazottakra. Mivel a BM-alkalmazottak kezdeményezték az erőszakot – magyarázta Újházi –, a nemzetellenes elemek, néhány fiatal és munkás főleg a BM tagjait gyilkolták, attól függetlenül, hogy kommunisták voltak-e vagy sem.²⁸

A helyszínt tekintve a beszámoló persze téved, érdemét tekintve azonban még hiteles lehet. N. Spencer Barnes, a budapesti amerikai követség tanácsadójának távirata is azt a nézetet erősíti meg, hogy először magyar biztonsági erők nyitottak tüzet: „A követség azt a másodkézből származó információt kapta, hogy a magyar csapatok nem voltak hajlandók a magyar tömegre lőni, és hogy a lövéseket ÁVO-egyenruhás oroszul beszélő férfiak adták le fegyvertelen tüntetőkre.”²⁹

Az „Iránytű” Terv egy másik hiányossága az volt, hogy a Budapestre vezető utakat nem zárták le. Szerov ezt írta Mikojannak és Szuszlovnak küldött táviratában október 29-én: „Kisebb csoportok érkeztek Budapestre más városokból. A szovjet katonai vezetés intézkedik likvidálásukról.”³⁰

A „Forgószelel” Terv

Az „Iránytű” Tervhez képest a második szovjet beavatkozás, mely november 4-én, hajnali 6:15-kor kezdődött, és a „Forgószelel” (*Vihr*) fedőnevet viselte, tisztán hadügyi értelemben simábban zajlott le. A szovjet csapatok előnyös helyzetben voltak: tanultak az „Iránytű” során elkövetett hibákból, és nagyobb létszámban is érkeztek (egy

28 AVP RF, Fond 077, O 37, Por 10, P 188, L 255. N. Szudarnyikov, a pekingi Szovjet Nagykövetség tanácsadójának naplójából. („Jegyzetek az Újházi Lászlóval, Magyarország kínai kereskedelmi képviselőjével folytatott beszélgetésről”, 1956. dec. 4.) Megjegyzés: az SZKP KB és a szovjet külügyminisztérium (MID) archívumaiban a BM és ÁVO alkalmazottai közösen, mint a „biztonsági szervek alkalmazottai” szerepelnek. Ezért Újházi hivatkozása a BM-alkalmazottakra mint a lövöldözés megkezdőire, nem áll ellentmondásban Barnes hivatkozásával, aki az „ávósokat” jelölte meg mint kezdeményezőket.

29 Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe. XXV. Ed. John P. Glennon et al. Washington, 1990. 260.; E. I. Malasenko viszont ragaszkodik ahhoz, hogy először a magyar felkelők lőttek: „Csak akkor kaptak az örök lövési engedélyt, amikor a védők [azaz a magyar biztonsági szervek alkalmazottai] közül sokan megsebesültek vagy meghaltak” – írta. „A támadók rövid idő alatt elfoglalták a Rádió épületét. Így kezdődött a budapesti fegyveres felkelés.” I. m. [I.] 26. (Megjegyzendő: Barnes jelentése az „ÁVO-egyenruhás oroszul beszélő férfiak”-ról feltehetően inkább saját, a CIA gyakorlatával kapcsolatos tudását, mintsem a szovjet katonaság módszereit tükrözi.)

30 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 11, L. 1. („Szerov beszámolója Mikojannak és Szuszlovnak a magyarországi helyzetről 1956. okt. 29-én”). L. még: United Nations. Report i. m. 6.

becslés szerint 30 ezren).³¹ A korábbi korlátozások sem akadályozták őket, mint pl. az, hogy csak önvédelemből lőhetnek.

Nem terveztek továbbá közös hadműveleteket a magyar fegyveres erőkkel. Október 30-a körül Mikojan és Szuszlov már kételkedni kezdett a magyar erők megbízhatóságában. „A magyar erők segítségével fogjuk véghezvinni a felkelés felszámolását” – biztosították Moszkvát. – Csak egy félelmünk van: a magyar hadsereg várakozó állásba helyezkedett. Katonai tanácsadóink szerint a magyar és szovjet tisztek közötti kapcsolat megromlott az utóbbi napokban. A korábbi bizalomnak nyoma sincs. Megeshet, hogy a lázadók ellen küldött magyarok hozzájuk csatlakoznak és akkor újabb hadműveletekre lesz szükség.³²

Ezért a szovjet csapatok november 4-ét követően a magyarok lefegyverzésére törekedtek. 5-én kora reggelre a szovjet csapatok lefegyvereztek két gyalogos magasabb egységet, öt gyalogos hadosztályt, két gépesített hadosztályt, öt légelhárító tüzérosztagot, két tankezredet, három tankelhárító egységet, továbbá az egész magyar légierőt. Ezalatt más magyar tankcsapatok az ellenállók oldalán harcoltak a Corvin filmszínháznál.³³ Moszkva magabiztosan engedélyezte Kádárnak november 9-én, hogy a magyar sereg maradékából két lojális kommunista osztagot különítsen el a konfliktus „magyarosítására”.³⁴

A szovjet erők egyre több határátkelőhelyet és utat zártak le. „Az ellenfél tevékenységét és az ellenállás vezetőinek szökését megakadályozandó, csapataink elfoglalták a magyar repülőtereket, és szorosan lezárták az osztrák–magyar határt” – írta Zsukov marsall.³⁵

A Budapestre vezető főútvonalakat is lezárták, így a más városokból érkező felkelők („lázadók”) nem érhatték el Budapestet, mint azt késő októberben tették.³⁶ Ezáltal a „lázadóknak” nem volt utánpótlásuk, míg a szovjet csapatok nyolc további osztagot kaptak segítségül csak a budapesti ellenállók „melegágyainak” megsemmisítésére.³⁷

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a november 3-i szovjet megtévesztő hadművelet is sikeres volt. Már november 1-jén új szovjet alakulatok lépték át a magyar határt. Nagy Imre nyilvános magyarázatot követelt Andropovtól a Minisztertanács 19 órás ülésén.³⁸ Nagy idegesen közölte, hogy aznap már korábban kérdőre vonta a szovjet nagykövetet azzal a hírrel kapcsolatban, hogy szovjet csapatok lépték át a

31 *E. I. Malasenko*: i. m. (IV.) 33.

32 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 12, L 2.

33 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 26, L 1. („Zsukov jelentése Magyarországról 1956. nov. 5-én, reggel 9-kor”).

34 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 34. („A SZKP KB Andropovnak küldött táviratának vázlata”, 1956. nov. 9.).

35 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 23, L 1. („Zsukov jelentése Mikojannak és Szuszlovnak a magyarországi helyzetről 1956. nov. 4-én, déli 12-kor”).

36 *E. I. Malasenko*: i. m. [VI.] 30.

37 I. m. [IV.] 37.

38 AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L 17–19. („Andropov szovjet nagykövet távirata Budapestről”, 1956. nov. 1.)

magyar határt és az ország belsejébe hatoltak. Nagy magyarázatot követelt... Azt mondta, hogy mivel a szovjet kormány a jelen pillanatig nem állította meg a szovjet csapatok mozgását, és nem adott kielégítő magyarázatot a cselekményekre, a reggeli döntés megerősítését javasolta, miszerint Magyarország kilépne a Varsói Szerződésből, és deklarálná semlegességét.³⁹

Andropov aznap korábban közölte Naggyal, hogy a szovjet kormány hajlandó részleges csapatkivonásról tárgyalni, és javasolta két delegáció kinevezését: egyiket a kivonással kapcsolatos politikai, a másikat a technikai kérdések megvitatására. Bár Nagy 19:45-kor bejelentette Magyarország semlegességét a rádión keresztül, mégis beleegyezett a tárgyalásokba: ez volt az ún. „vegyes bizottság”.⁴⁰ November 3. délutánjára úgy tűnt: az egyezség a küszöbön áll.

Nagy Imre nem tervezett konkrét védelmi lépéseket a szovjet tankok ellen – amelyek száma november 3-ra már ezrekre rúgott –, mialatt a kivonulási tárgyalások folytak. Attól tartott, hogy bármiféle agresszív mozdulat a magyarok részéről veszélyeztetné a szovjet kivonulás lehetőségét. Időközben a magyar delegáció (Maléter Pál, Erdei Ferenc, Szűcs Miklós és Kovács István) november 3-án 22 órakor megjelent a Csepel-szigeti Tökölön, a szovjet főhadiszálláson. Az ENSZ beszámolója szerint Ivan Szeröv KGB-főnök éjfélkor félbeszakította a tárgyalásokat. A szovjet delegáció tagjai (Malinyin, Cserbanyin és Sztjepanov tábornokok) állítólag ugyanúgy megdöbbsentek, mint a magyarok.⁴¹ November 2-án Konyev marsall Szolnokra rendelte Lascsenkót, és azzal bízta meg, hogy november 4-én, hajnali 5 órakor likvidálja az ellenforradalmat.⁴² Charles Bohlen moszkvai amerikai nagykövet viszont tisztán látott. „A szovjet sajtó nem tartalmaz semmiféle utalást a »vegyes bizottságra«” – írta Dullesnek egy táviratban Moszkvából november 4-én délben. „A vegyes bizottság nem más, mint időszerzés a katonai beavatkozáshoz Magyarországon.”⁴³ Viszont számos katonai vezető, mint pl. Lascsenko azt állítja, hogy semmit nem tudott a tárgyalásokról.⁴⁴

A szovjet vezetők 1956. október 30–31-ig elegendő jelzést kaptak az Egyesült Államoktól, hogy az nem fog beavatkozni, és hogy a másik krízis megosztotta a NATO-t, és egy időre elterelte a világ figyelmét Magyarországról. De ebben október 23-án még nem lehettek biztosak. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) és a Külügyminisztérium a diplomatáktól olyan híreket kapott, miszerint a Szezei-csatorna miatt is kirobbanhat háború. Andropov, a magyarországi szovjet nagykövet pél-

39 Uo.

40 United Nations. Report i. m. 9.

41 I. m. 45. Megjegyzés: Mivel az ENSZ-beszámoló főleg menekültekkel folytatott interjúk alapján készült – akik nem lehettek a megbeszélések szemtanúi –, az a nézet, hogy a szovjet delegáció is megdöbbsent, valószínűleg csak szóbeszéd.

42 *Jenő Kérkei*: Kto byl togda komandiroj: Ob oszobom korpusze i odnoj osobo strannoj statne. (Ki volt akkor a parancsnok: A Speciális Alakulatról és egy különösen furcsa cikkről) Most 1992. N° 1–2. 42.

43 Charles Bohlen moszkvai nagykövet távirata Dulles külügyminiszternek, „Bohlen véleménye, miszerint a szovjet–magyar bizottság a szovjet csapatok kivonásának megtárgyalásáról csak ámitás.” 3 oldalas irat első oldala, 1956. nov. 4. déli 12 óra moszkvai időben, N° 1048. Nemzetbiztonsági Archivum, Washington DC.

44 *E. I. Malasenko*: i. m. [III.] Voenno-istoričeskij žurnal 1993. 12. sz. 35.

dául a következőket írta Patolicsev külügyminiszter-helyettesnek: Magyar elvtársaink a következőket közölték velünk. A nyugati államok budapesti követségéin háború lehetőségéről beszélnek a Szezi-csatornával kapcsolatban, és azt sem zárják ki, hogy már javában folynak az előkészületek. Például a budapesti francia követ, Voncoeur szerint figyelembe kell ugyan venni a háború lehetőségét, de az eseményeket megjósolni nehéz lenne.⁴⁵

Október 24-e reggelén, mialatt az „Iránytű” már folyamatban volt, Dulles külügyminiszter és Eisenhower elnök megbeszélést folytatott azzal a hírrrel kapcsolatban, ami aznap reggel 4:27-kor érkezett a Külügyminisztériumba. A brit kormány egyik tagja lemondott, mondván, hogy nagy hiba lenne, ha Nagy-Britannia „erőszakot alkalmazna” Egyiptom ellen.⁴⁶

Ezzel Washington figyelme Nagy-Britannia, Franciaország, Izrael és a Szezi-csatorna felé kezdett terelődni. Végül is Eisenhower úgy gondolta, hogy a briteket és a franciákat, amerikai szövetségesek lévén, megrovásban részesíthetik, de az oroszokkal veszélyes lenne összeütközésbe kerülni, mert nem kizárt, hogy a Kreml atomfegyvereket is bevetne. „A Szovjetunió, a csatlósai felett gyakorolt hatalmának gyengülésével, nem folyamodna-e szélsőséges intézkedésekhez, még ha világháborút okozna is?” – írta visszaemlékezésében⁴⁷ Ezért az elnök október 27-én, Dallasban tartott beszédében pénzügyi támogatást ígért, de kiemelte: „Ezeket a [kelet-európai] államokat nem tekintjük potenciális katonai szövetségeseknek.” Október 29-én Dulles táviratozott Moszkvába Bohlen nagykövetnek: ismétlje meg ezeket a szavakat személyesen Hruscsovnak, Zsukovnak és másoknak.⁴⁸ Ugyanazon a napon Izrael bombát dobott Egyiptomra, és megkezdődött a „szezi válság”.

A Szovjetunióknak kedvező tényezők ellenére a „Forgósél” akcióban a szovjet csapatok újabb akadályokkal találták magukat szemben. A magyarok ezúttal védekeztek. Eleinte, csakúgy mint az „Iránytű” akció során, Nagy Imre megtiltotta a magyar csapatoknak, hogy harcba bocsátkozzanak. Kifejezetten arra adott utasítást, hogy ne nyissanak tüzet az orosz tankokra, mert folyamatban vannak a tárgyalások a szovjet és magyar delegációk között, amelyeken Nagy pozitív eredményre számított. Nagy csak akkor döntött úgy, hogy nem tiltja meg a harcot, amikor november 3-án éjjel körül elvesztette a kapcsolatot a Tökölre küldött delegációval, és másnap azt a hírt kapta, hogy Kádár János szovjetbarát kormányt alakított Szolnokon. Ez a döntés sem volt azonban hivatalos felhatalmazás a küzdelemre. November 4-én, a magyar néphez intézett utolsó rádióbeszédében Nagy hajnali 5:20-kor ezt jelentette be: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak.” Valójában a magyar csapatok még nem kezdték meg a harcot, és Nagy nem is parancsolta meg nekik kifejezetten, hogy elkezdjék.⁴⁹

45 TsKhSD, Rolik 5169, F 5, O 28, D 394. („Andropovtól N. S. Patolicsev külügyminiszter-helyettesnek, 1956. szept. 21.”)

46 D. D. Eisenhower: i. m. 64.

47 I. m. 67.

48 I. h.

49 United Nations. Report i. m. 7.

A szovjet csapatok számbeli fölényének ellenére a „Forgószél” hadművelet sokkal tovább tartott, mint azt Ivan Konyev marsall megjósolta. Mint Hruscsov írta a memoárjában:

Akkoriban Konyev volt a Varsói Szerződés csapatainak parancsnoka, és én megkérdeztem tőle: mennyi időre lenne szüksége, ha arra utasítanám, hogy állítsa vissza a rendet Magyarországon és számolja fel a forradalmat. Gondolkodott, majd ezt mondta: „Három nap. Nincs többre szükség.”⁵⁰

A harcnak igazából 1956. november 12-e körül lett vége, nyolc nap elteltével. A szovjetek, maguk sem lévén immúnisak Clausewitznak az előre nem látható tényezőkről szóló tétele ellen, számos előre nem látott problémával találták szembe magukat, és sok sebesültjük volt, bár nem annyi, mint a magyaroknak.⁵¹ Először is erősítést kellett kérniük. Malasenko szerint „az Abaturov tábornok vezette egységnek különösen nagy volt a vesztesége, hiszen a legnehezebb feladatokat kapták a város központjában, ahol a legtöbb fegyveres csoport volt. Az első néhány napon csapataink nem szervezkedtek mindig ügyesen. A 7. és 31. gárdaezred egységeinél 85 halottat, 265 sebesültet és 12 eltűnt személyt regisztráltak.⁵² November 6-ára már 377-re rúgott a szovjet halottak száma. Zsukov marsall így ír november 9-én: Előzetes adatok szerint az 1956. október 24. és november 6. közötti hadműveletek során a szovjet csapatok vesztesége 377 halott és 881 sebesült. Ezekből a halott tisztak száma 37, a sebesülteké 74. A szovjet csapatok kb. 35 000 magyart fegyvereztek le. A lefegyverzés részeként nagyszámú fegyver, harci eszköz és muníció került lefoglalásra. A felszerelések leltározása folyamatban van.”⁵³

A magyarországi hadműveletek alatt a szovjet oldalon összesen 669 haláleset történt.⁵⁴ Zsukov szerint 58 821 szovjet katona volt Magyarországon. Ezek közül 7349 tiszt, melyből 85 meghalt, 138 megsebesült és kettő eltűnt. Az 51 472 altiszt és katona közül 584 meghalt, 1402 megsebesült és 49 eltűnt.⁵⁵

Problémát jelentett a szovjet csapatok, szovjet diplomaták és szovjetbarát magyarok közötti kommunikáció hiánya. November 4-én például Andropov táviratot küldött az SZKP Központi Bizottságának: „Nincs összeköttetésünk Kádárral, Apróval, Münnichhel. Általánosságban, a barátaink közötti kapcsolat hiánya ma erősen érezhető volt [...] Csapataink tököli főhadiszállásával sincs rendszeres érintkezésünk.”⁵⁶

50 *Nikita S. Khrushchev: Khrushchev Remembers.* Boston, 1970. 417–418.

51 Apró Antal jelentése szerint okt. 27-én már 3000 magyar sérült volt kórházban, közülük 250 meghalt. TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 9, L 3. („Mikojan hírei 1956. okt. 27-én.”)

52 *E. I. Malasenko:* i. m. [IV.] 36.

53 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 36, L 1. („Zsukov hírei a magyarországi helyzetről, 1956. nov. 9-én reggel 9-kor”)

54 TsKhSD, F 89, O 2, L 9–11. (Zsukov hírei. „Adatok a szovjet csapatok veszteségeiről Magyarországon 1956 eseményei során.”)

55 Uo.

56 AVP RF, F 059a, O 4, Por 5, P 6, L 20. („Andropov távirata az SZKP KB-nek”, 1956. nov. 4. Valójában, Kádár és Münnich reggel 6:10-ig nem érkezett meg Budapestre Szolnokról nov. 7-én. (L. TsKhSD, F 89, O 2, D 3, L 27, „Zsukov hírei az SZKP KB-nek.”)

Andropov számára a Szovjetunióból érkező hírek december 4. körül igen fontosak lettek, mivel sok orosz nyelvű dokumentum és magyarországi híryanag megsemmisült. A nagykövetségnek paradox módon az anyaországhoz kellett folyamodnia információért arról az országról, amelyről az információt szolgáltatnia kellett volna. Zamcsevszkijnek, a Szovjet Külügyminisztérium ötödik európai osztálya igazgatójának küldött táviratában Andropov ezt írta: „Arra kérem, hogy a legközelebbi diplomáciai postával küldjön el a szovjet nagykövetségre minden, az október 23-tól mostanáig terjedő időszakra vonatkozó TASZSZ-anyagot. A fent jelzett anyag nélkülözhetetlen a követség munkájához, hiszen a dossziék és más iratok többsége megsemmisült.”⁵⁷ Zamcsevszkij ezt követően a következőket jelentette Patolicsev külügyminiszter-helyettesnek: „A magyarországi eseményekkel kapcsolatos minden híryanag orosz nyelvű publikációját leállítottuk... A Nagykövetség azt az igényét jelezte, hogy a magyar sajtó kivonatát adjuk ki közlőny formájában oroszul a magyarországi szovjet intézmények, a szovjet külügyminisztérium és más moszkvai szervezetek számára.”⁵⁸

A „Forgósél” további fázisa sem a tervek szerint zajlott. K. E. Grebennyik, P. I. Zsirjanov és A. M. Korotkov KGB-tiszteknek az volt a feladata, hogy tartóztassák le a „Nagy-csoportot”, de azok november 4-én hajnali 6-kor a jugoszláv nagykövetségen kértek és kaptak menedéket.⁵⁹

Tito felajánlotta, hogy befogadja őket, amit Andrej Gromiko és Kádár János természetesen nem tartott jó ötletnek. Gromiko azt írta Kádárnak: „Teljesen egyetértünk az Ön által nagykövetségnek adott válasszal, miszerint Nagy és a többiek, akik a jugoszláv nagykövetségen rejtőznek, semmiképpen sem juthatnak Jugoszláviába, hiszen ők voltak az ellenforradalmi tüntetés szervezői; és hogy nem megengedhető, hogy két különböző magyar kormány legyen, az egyik Magyarországon, a másik pedig Jugoszláviában.”⁶⁰ A szovjet vezetés persze később megoldotta ezt a problémát is. Georgij Malenkov, Mihail Szuszlov és Averkij Arisztov, szovjet elnöki tanácsi tagok, november 17-én Tito tudta nélkül titkon azt ajánlották fel az SZKP Központi Bizottságának, hogy amint azok elhagyják a jugoszláv követséget, Nagyot és csoportját letartóztatják, és azt követelik majd Nagytól, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, amelyben bevallja, hogy hibázott, majd őt és csoportját Romániába küldik.⁶¹ Úgy látszik, hogy az oroszok úgy ítélték, Tito nem ellenezné a dolgot. „Nem gondoltuk, hogy a jugoszlávok nagy hűhót csapnának Nagy Imre és csoportja Romániába szállítása körül – írta V. Nyikolajev –, de mégis tiltakozó leveleket írtak a szovjet és a magyar kormányhoz. Lehetséges, hogy az ügy az ENSZ elé kerül. Szerintünk fel kell készülnünk mindenféle párbeszédre Nagy Imrével kapcsolatban.”⁶²

57 AVP RF, Delo N° 170. (Hírek Magyarországról, „A sajtó kérdései”, I. V. Andropov távirata I. K. Zamcsevszkijnek, 1956. dec. 4.) Megjegyzés: a dokumentum nem részletezte, hogy az iratok hogyan semmisültek meg, pl. hogy a szovjet követséget támadás érte-e vagy maguk az oroszok tépték össze elővigyázatosságból.

58 Uo.

59 E. I. Malasenko: i. m. [III.] 34.

60 TsKhSD, F 89, O 2, D 3, L 39, („Andrej Gromiko levele Kádár Jánosnak”, 1956. nov. 9.)

61 TsKhSD, F 89, O 2, D 5, L 3–4. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei Budapestről.” 1956. nov. 17.)

62 TsKhSD, F 89, O 2, D 3, L 13–15. („V. Nyikolajev híre, 1956. nov. 26.”)

„Normalizáció”: béke honol?

1956. november 6-án a *Pravda* reggeli kiadását kezébe vevő szovjet állampolgár ezt a TASZSZ-jelentést olvashatta Budapestről: A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány a tömegek széles körű támogatását élvezi. A vidéki jelentések szerint a rend és béke helyreállt. Szombathely, Nagykanizsa és más városok munkástanácsai kijelentették, hogy támogatják a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányt. Sok városban az ipari vállalatok megkezdték a munkát; a tömegközlekedés is újraindult. Sok helyen a vasúti közlekedést is visszaállították.⁶³

Két nappal később, november 8-án a következő cikk ötlött az olvasó szemébe: Az országban uralkodó helyzet óráról órára normalizálódott. A fővárosban és vidéken béke honol. A kormány intézkedik a lakosság megszakítás nélküli ellátásáról.⁶⁴

1956 novemberének első napjaiban a *Pravda*, az *Izvesztija* és más újságok Magyarországról szóló cikkei mindig az utolsó oldalon voltak, és eltörpültek azok mellett a terjedelmes írások mellett, amelyek az Egyiptomban zajló „imperialista agressziót” támadták (*Ruki proh ot Egipta!* [El a kezekkel Egyiptomtól!])⁶⁵ vagy a nagy októberi szocialista forradalom ünnepi megemlékezéseiről számoltak be (nov. 7.).

Magyarországon valójában egyáltalán nem uralkodtak 1956 végén békebeli szép idők. Szerov KGB-főnök szigorúan titkos jelentései szerint a forradalmi bizottságok a második támadásra készülve fegyvereket halmoztak fel; az üzemek nagy része nem dolgozik; a helyi közigazgatási szervek alig működnek; a Nagy alatt szervezett munkástanácsok „provokatőrök befolyása alatt állnak”; a nyomdák nem hajlandók szovjetbarát újságokat készíteni, az egyetemisták pedig szórólapokat terjesztenek és a „munkások között agitálnak”.⁶⁶ Tausz, a magyar kereskedelmi miniszter szerint a kis- és a nagykereskedelemnek a fosztogatás okozta kára egy milliárd forintba rúgott. Ebből az összegből 550 millió forint értékű árut elloptak, és 450 millió Ft értékű felszerelést tönkretettek.⁶⁷

Maga Kádár közölte Andropovval november 9-én: A normális élet csak lassan tér vissza Magyarországra. Még nincs kapcsolat sem a vidékkel, sem az üzemekkel. A munkások nagy része újra dolgozni szeretne, de félnek a „banditák” bosszújától.⁶⁸ Mikojan és Szuszlov is Kádár véleményén voltak. November 13-án ezt írták Budapestről a Kremlbe: „A normalizáció folyamata sokkal lassabban zajlik Budapesten, ahol még jelenleg sem normalizálódott az élet... sok gyár még mindig nem termel... a

63 K položeniû v Vengrii. *Pravda*, 1956. nov. 6. 4. 1.

64 K položeniû v Vengrii. *Pravda*, 1956. nov. 8. 5. 1.

65 1956. nov. 5-én kora reggel brit és francia ejtőernyősök értek talajt Port Szaidban.

66 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 41, L 1–2. („Szeröv üzenete az SZKP-nek (Hruscov) 1956. nov. 11-én.”)

67 AVP RF, Fond 077, O 37, Por 10, P 188, L 273. (A. P. Kovalev, a magyarországi szovjet nagykövetségi tanácsadó naplójából, „Jegyzetek a Tausz kereskedelmi miniszterrel folytatott beszélgetésről”, 1956. dec. 18.)

68 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 34, L 5. („Andropov távirata Malenkovnak, Zsukovnak, Arisztovnak, Poszpelovnak és Gromikónak”, 1956. nov. 9.)

munkások között pedig erős sovíniszta és szovjetellenes hangulat uralkodik.”⁶⁹ Félelmük ragályos volt. „Mint Ön, mi is aggódunk, mert a normális életvitel visszaállítása Magyarországon, különösen Budapesten lassú” – írták az SZKP KB tagjai Kádárnak.⁷⁰

A fegyveres lázongások egészen november 12-ig nem csitultak el, és még az után is voltak „kisebb lázadóbandák”, melyek „likvidálásra szorultak”, jelentette az SZKP Politikai Bizottsága három tagja Budapestről.

„Csapataink november 12. után már nem folytattak hadműveleteket. Vidéken voltak már csak különálló brigádok, és csapataink kisebb lázadóbandákat üldöznek azzal a céllal, hogy likvidálják őket. Budapesten nem volt fegyveres tüntetés, még egyszemélyes sem.”⁷¹ Elszigetelt erőszakos cselekmények viszont egészen decemberig folytatódtak.

A harcok befejeztével a szovjet hadseregnek és a KGB-nek újabb problémákkal kellett szembenéznük, amelyek tovább nehezítették a „normalizációs” törekvéseket. Egy sokkal nehezebben meghatározható akadálya volt a magyar lakosság passzív rezisztenciája. A munkások új politikai módszereket vetettek be a Kádár-kormány ellen. „Miután a kormány elleni fegyveres harc nem járt sikerrel – panaszkodott Mikojan, Szuszlov és Arisztov november 22-én –, a reakciós erők új módszereket alkalmaztak ellenforradalmi céljaik elérésében, mindenekelőtt pl. sztrájkot és szabotázszt. Múlt héten az ellenállás általános sztrájkba próbálta bevonni az értelmiségi dolgozók és a munkások nagy részét az ipar fő ágazataiban és a vasutaknál.”⁷² Ugyanezen a napon a magyar felkelés emlékére „egy órás csendet” jelentettek be Magyarországon. Szerov szavaival: Röplapok jelentek meg, melyeken ez volt olvasható: „Aki ellenzi a Kádár-kormányt, ne menjen ki az utcára november 23-án délután 2 és 3 óra között; az üres utcák majd megmutatják Kádárnak és jóakaró barátainknak, az oroszoknak, hogy itt nem kívánatosak.” Ennek eredményeképpen Budapest majdnem teljes lakossága elhagyta az utcákat és azok üresek voltak 2 és 3 között. Akik 2 órakor az utcán voltak, hirtelen udvarokba és házakba mentek és ott álltak 3 óráig.⁷³

November 22-én vészes üzemanyag- és elektromosáram-hiány volt Magyarországon. Malenkov, Szuszlov és Arisztov jelentették Moszkvába: Az ország szénbányái rendes körülmények között 80 ezer tonna szenet termeltek ki egy nap alatt, most csak 2-3 ezer tonna szenet produkálnak. A bányák nagy része csak kapacitásának 10-15 százalékával üzemel. A vasutaknak és az iparnak szinte semmi szénellátása nincs. A napi 900 megawatt elektromosáram-szükséglet ellenére is csak 300 megawattot termelnek.⁷⁴

69 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 43, L 11.

70 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 39, L 2. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács ülésének 54. jegyzőkönyvéből.”)

71 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 49, L 3. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei, 1956. nov. 22-én.”)

72 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 49, 14 oldal. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei, 1956. nov. 22-én.”)

73 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 51, L 3. („Szerov jegyzetei”, 1956. nov. 24.)

74 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 49, L 5, („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei az SZKP KB Elnöki Tanácsának, 1956. nov. 22-én.”)

A helyzet konszolidálódásával a legtöbb munkás visszatért a gyárakba, szovjet tudósítások szerint a szovjetbarát dolgozókat egészen 1957 júliusáig „alattomosan” kitűrték az állásaikból vagy bántalmazták őket. Illés Béla író például megbeszélést folytatott L. F. Iljicsev szovjet diplomatával, minek során Illés így figyelmeztetett: „Magyarországon még mindig erős a szovjetellenes érzület az értelmiség, parasztok, munkások körében, sőt a Kádár-kormányon belül is.” Illés beszámolt egy magyar rádióállomáson szerzett tapasztalatáról: a szovjet irodalomról akart beszélni, de felkérték, hogy inkább a francia irodalomról értekezzen.⁷⁵ Nagy Imre és csoportjának tárgyalását azért halasztották el 1957 áprilisáig, mert a magyar politikai helyzet nem volt stabil.⁷⁶

Moszkvának komoly problémát jelentett, hogy hogyan lehetne visszaállítani a rendet Magyarországon. Az intervenciót követő hónapokban a szovjet vezetés számos lépést tett ennek érdekében: alapvető árukat és anyagokat (pl. szén) szállítottak Magyarországra.⁷⁷ Magyar diákok, munkások és párttisztviselők delegációit hívták meg a Szovjetunióba. A Magyar és Szovjet Tudományos Akadémiák között cserekapcsolatokat építettek ki. Az 1917-es októberi forradalomban részt vett külföldi (köztük magyar) kommunistáknak emlékműveket emeltek a Szovjetunióban. Arra ösztönözték a Kádár-kormányt, hogy bocsássonak el minden olyan tisztviselőt, aki „instabilitást, bizonytalanságot vagy nyílt ellenforradalmi, szovjetellenes magatartás tanúsított”.⁷⁸

A szovjet normalizációs törekvésnek legalább négy főbb eleme volt: tanácsadók kiküldése, a tömeges letartóztatások és deportálás, a magyar biztonsági szervek megújítása és a szovjet csapatok magyarországi jelenlétének „legalizálása”.

Szovjet tanácsadók Magyarországon

A november 4-i második szovjet intervenciót követő két hónapban a *Szovjet Elnöki Tanács* több mint 70 tanácsadót és három központi bizottsági tagot küldött Magyar-

75 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 73, L. F. Iljicsev naplójából, „Jegyzetek az Illés Béla magyar íróval történt beszélgetésről”, 1957. júl. 30. (A szovjetbarát magyarok eltűnték az ellenük irányuló erőszak és zaklatás fokát. Meg akarták tartani a magyar társadalomban megszokott privilégiumaikat, amelyek a szovjetekkel való szoros kapcsolatukból származtak. Azok a magyarok, akikkel a szovjet diplomaták párbeszédet folytattak, korábbi emigránsok voltak, akik Moszkvában éltek, és a 30-as évek sztálinista zaklatásait túlélték.)

76 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 69, L 2. („Az SZKP KB 1957. márc. 4-i elnöki ülésének 80. Jegyzőkönyvéből. Melléklet: A. Episevtől, 1957. jan. 27-én, Bukarestből Hruscsovnak és az SZKP KB-nek küldött távirata.)

77 TsKhSD, Fond 5, Opis 28, Rolik 5195. („Phillippe de Seine, helyettes ENSZ-titkárral, és Meyer, a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjével folytatott beszélgetés jegyzetei.”) Továbbá, TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 58, L 1–6. (N. Ivanov, az európai közgazdasági osztály igazgatója, „Magyarország más országoktól kapott ingyenes segélye.”)

78 TsKhSD, Fond 5, Opis 28, Rolik 5195, Delo 479. („Andropov nagykövet beszélgetése Szarka Károly magyar külügyminiszter-helyetttel”, 1957. jan. 29.) Ez a „káderkeverés” [peretasovka kadrov] vonatkozott pl. a magyar külügyminisztériumra, ahol a SZU-ba, Kínába, Franciaországba, Belgiumba, Ausztriába, USA-ba stb. küldött diplomatákat lecserélték.

országra. Ahogy a normalizációval járó problémák sűrűsödtek, egyre több tanácsadó érkezett különböző szakterületekről. A véres leszámolás utáni első héten, november 10-én Moszkva úgy döntött, hogy két központi bizottsági tagot (Szuszlov és Arisztov) és „közgazdasági dolgozók” egy csoportját küldi Budapestre. Szuszlov és Arisztov november 12-én, Malenkov pedig november 15-én érkezett.⁷⁹

Az ungvári és struji (Ukrajna) börtönökben tartott foglyok ügyével megbízott KGB-főnök Ivan Szerov mellé a KGB november közepén „felkészült nyomozók két csoportját” küldte, hogy gyorsabban haladjon az ügyintézés.⁸⁰

December 8-án az SZKP Elnöki Tanácsa három tagját: M. Z. Szaburovot, A. V. Arisztovot és Nyikityint megbízta azzal, hogy tanulmányozzák, hogyan lehet Magyarországra küldeni egy „munkáscsoportot, akik majd segítenek a magyar elvtársaknak a gazdasági munkában”.⁸¹ Egy héttel később, december 14-én az SZKP KB Elnöksége úgy döntött, hogy három szakértőcsoportot küld Magyarországra. Az első csoport szénbányászati, közgazdasági és pénzügyi szakértőkből állt. A másodikban „a katonai parancsnokok gazdasági és politikai helyetteseiként 40-50 felelős pártfunkcionárius” volt, akiket „két-három hónapra gazdasági és politikai ügyekkel bíztak meg a Déli Hadseregcsoport parancsnokának kérésére.”⁸² A harmadik csoport szakértőit a KGB (18 személy) és a szovjet Belügyminisztérium (5 személy) soraiból válogatták, abból a célból, hogy segítsenek a magyar biztonsági szerveknek az „ellenforradalom elleni harcban”.⁸³

Az új Kádár-kormány és a szovjet vezetés szemszögéből ítélve ezek a szaktanácsadók tényleg hasznosak voltak a felkészítésükben. A magyar „elvtársaknak” valóban szükségük volt minden fellelhető segítségre. A november 4-i beavatkozást követő néhány hónapban Kádár teljesen a szovjetek segítségére hagykozott. Nagy feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot. A kevés megmaradt ávós lincselés áldozata lett, elbujdosott vagy elszökött Magyarországról. Kádár semmiféle biztonsági szervekkel nem rendelkezett új kormányának védelmére. Amikor az utcai összecsapások véget értek, a Kádár-rezsim széles körű passzív rezisztenciával találta magát szemben, mely főleg tüntetésekből és általános sztrájkokban nyilvánult meg. Mint már fentebb említettem, november 23-án Budapest utcái 2 és 3 óra között üresen álltak. December 4-én, Budapesten kb. 20 ezer nő vonult néma csendben a Hősök terére, az Ismeretlen Katona sírjához. December 11-én és 12-én pedig általános sztrájk volt: az

---

79 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 39, L 1. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. nov. 10-i ülésének 54. jegyzőkönyvéből.”) A „közgazdasági dolgozók” arra kaptak utasítást, hogy „állítsák vissza a rendet” a vasutaknál, az újságoknál és a rádióknál, az áruellátásban és Budapest gazdaságának igazgatásában. Magyarországi jelenlétük nem volt „hivatalos”, és kizárólag Kádár utasításainak következtésére kaptak felhatalmazást.

80 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 48, L 2. (Ivan Szerov jegyzetei, 1956. nov. 19.)

81 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 57, L 1. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. dec. 8-i ülésének 63. jegyzőkönyvéből.”)

82 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 59, L 1. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. dec. 14-i ülésének 64. jegyzőkönyvéből.” „Szovjet szakértők és pártmunkások Magyarországra küldéséről.”)

83 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 60, L 1. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. dec. 14-i ülésének 64. jegyzőkönyvéből.” „Az állambiztonsági bizottság problémája.”)

elektromos áramot, gázt, vizet és tejet előállítókat és termelőket kivéve minden üzemben megállt a munka.

Az intervenció utáni első hónapban Kádár próbált kesztyűs kézzel bánni a magyar lakossággal, és sürgette a szovjet hadsereget és a KGB-t, hogy legyenek elnézőbbek a lázadókkal. Viszont miután Nagyot november 22-én elhurcolták a jugoszláv követségről és Romániába vitték, Kádár magabiztosabb lett, és fokozott ütemben folytatta a letartóztatásokat.

A szovjet tanácsadók jelenléte imitt-amott még nehezítette is a helyzetet. Jelenlétük gyakran a magyar szakértők felháborodását váltotta ki, akik önmagukat járta-sabbnak tekintették a saját országuk ügyében, mint az idegeneket.⁸⁴ A kiküldött szaktanácsadók és a szovjet hatóságok más intézkedései világossá teszik, hogy minden területen milyen körülményes és hosszadalmas volt a normalizáció folyamata Magyarországon. A szovjet tanácsadók nagy létszáma tanúsítja, hogy a Kádár-rezsim túlélése mennyire Moszkvától függött.

Tömeges letartóztatások és deportálások

Az „ellenállás utolsó melegágyainak likvidálása” után a szovjet hadsereg és a KGB következő feladata az volt, hogy beszedjék a lakoságnál levő fegyvereket, és ezáltal csökkentsék egy újabb, Kádár-kormány-ellenes fegyveres felkelés esélyét. Nehéz volt azonban kideríteni, hogy kinek volt fegyvere. Például egy szovjet kémelhárító tiszt, Zligosztev kapitány, aki személyesen is részt vett a lázadók letartóztatásában, azt tudatta M. N. Holodkov belügyminiszter-helyettessel, hogy „sok faluban anarchiát talált, és lehetetlen volt kideríteni, hogy a lakosok közül ki vett részt az ellenforradalmi tüntetésekből.”⁸⁵

Szerov így panaszkodott Hruscsovnak: Adataink azt bizonyítják, hogy a lakoságnál még sok fegyver van, de a fegyverek önkéntes átadása lassan zajlik. A fegyvereket csak akkor hozzák elő, ha fegyvereseik vannak jelen és házkutatást hajtanak végre.⁸⁶ (Egy másik forrás szerint, a szovjet hatóságok valójában a forradalomról készült fényképeket és filmeket keresték a házkutatások alkalmával, hogy azonosítani tudják az utcai harcok résztvevőit.)⁸⁷

84 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 76, L 2–3. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1957. okt. 11-i ülésének 116. Jegyzőkönyvéből; Szuszlov, Belajev, Pospelov, Furceva és Hruscsov, az SZKP titkára számára.” Melléklet: V. S. Bajkov, a magyarországi szovjet nagykövetség tanácsadójának naplójából – Beszélgetés Sándor Józseffel, az MSZMP Központi Bizottsága Párt- és Tömegszervezeti Osztályának igazgatójával, az MSZMP KB tagjával,” 1957. szept. 16. „Nemrég gazdasági tervezők delegációja érkezett Magyarországra, folytatta Sándor, hogy tanácsot adjanak az ország fejlesztésére hivatott hároméves gazdasági terv elkészítésében... Megkérdezhetnénk magyar közgazdászainkat: mégis, miért van szükségünk a szovjet tanácsadókra? Van elegendő közgazdászunk, tudásunk és kutatónk, akik országunk gazdaságát tanulmányozzák.”)

85 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 46, L 4. („Dudorov jegyzetei, SZU Belügyminisztériuma”, 1956. nov. 16.)

86 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 42, L 1. („Szerov hírei az SZKP-nek [Hruscsov], 1956. nov. 13.”)

87 *László Zalai: Glazami prostogo vrača. Most, 1992. 1–2. sz. 43.*

A szovjet KGB és Belügyminisztérium eleinte tömeges letartóztatásokhoz folyamodott. Az SZKP Központi Bizottság archívumának a kutatási tilalom alól nemrég feloldott dokumentumai fényt derítenek a novemberben őrizetbe vett, letartóztatott és deportált emberek számára. A későbbi hónapokban végrehajtott letartóztatásokról szóló dokumentumok, sajnos, még nem állnak a kutatás rendelkezésére. November 7-ére például négy- és ötezer között volt az őrizetbe vettek száma. Ma tudjuk, hogy a letartóztatottakat ukrainai börtönökbe küldték (Ungvár, Struj, Dragobics, Csernovci és Sztaniszláv).⁸⁸ November 10-ére már 500 olyan embert vettek őrizetbe, akik Ausztriába próbáltak szökni; 3733 személyt letartóztattak, és közülük több mint hétszázat a csopi börtönbe helyeztek.⁸⁹ (Csop a külföldiek előtt lezárt szovjet város volt, ahová még Boldoczki János, a Szovjetunióba akkreditált magyar nagykövet sem juthatott be.)⁹⁰ Bár a szovjet tisztviselők részt vettek a letartóztatásokban és a magyarok elhurcolásában, a foglyokat ítélkezésre átadták a magyar hatóságoknak. November 4. és 11. között összesen 4056 személyt tartóztattak le.⁹¹ Egy másik forrás szerint, 1957 és 1960 között 13 ezer embert internáltak hosszabb-rövidebb időre az újonnan épített internálótáborokba Tökölön és Kistarcsán. 1956 decembere és 1961 nyara között kb. 600 személyt végeztek ki, akik 75%-a huszonéves férfi volt.⁹²

A letartóztatottak számának növekedésével egyre csökkent annak a valószínűsége, hogy azok a „fasiszta orgia” (*razgul*) résztvevői közül kerültek ki. November 15-én kelt beszámolójában Holodkov ezt írta: „Az érkezettek között nagy számban vannak a párt tagjai, katonák és egyetemi hallgatók. Továbbá van itt 68 kiskorú: 1939 és 1942 között születettek – köztük kilenc kislány.” November 15-én 846 fogoly volt az ungvári börtönben, „közülük 23 nő”.⁹³

Két magyar tiszt felháborodottan írt levelet a szovjet belügyminisztériumba 1956 novemberének közepén: Minden hivatalos kivizsgálás nélkül bűnösként azonosítottak be és már négy napja úgy kezelnek minket, mint a fasisztákat. A legszörnyűbb az, hogy mi tisztok és kommunisták ezzel a söpredékkal együtt vagyunk bezárva és arra kényszerítenek, hogy az ellenforradalomról szóló piszkos történeteiket hallgassuk.⁹⁴ „Meg vagyunk győződve arról – írták –, hogy szovjet elvtársainkat nem is érdekli, hogy kit, melyik utcán és mikor fognak el. Nem fontos számukra, hogy valaki részt vett-e az ellenforradalomban vagy sem.”⁹⁵

88 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 46, L 2. („Dudorov jegyzetei, SZU Belügyminisztériuma”, 1956. nov. 16.)

89 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 41, L 1. („Szerov hírei”, 1956. nov. 11.)

90 AVP RF, Fond: Információ Magyarországról, O 37, Por 4, P 187, I. K. Zamcsevszkij naplójából („Beszélgetés Boldoczki Jánossal, SZU-beli magyar nagykövettel”, 1956. dec. 18.)

91 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 42, L 1. („Szerov hírei”, 1956. nov. 13.)

92 Skol'kih ludej zatronuli repressii? (Po poslednim issledovaniám). Most, 1992. 1–2. sz. 54. (A Budapesti kiadott Most c. folyóirat magyar tudósok által írt cikkek gyűjteménye, de az orosz olvasóközönség számára lefordították oroszra. Megjegyzendő: a kivégzések itt megadott száma túl magas; az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézete 350-re becsüli.)

93 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 46, L 2 („Dudorov jegyzetei, SZU Belügyminisztériuma”. 1956. nov. 16.)

94 Uo. 7.

95 Uo.

Csakúgy, mint a fegyveres beavatkozás korábbi szakaszában, a magyar kormány (most már Kádár János vezetése alatt) eleinte nem működött együtt a szovjet biztonsági szervekkel. Kádár próbálta meggyőzni Szerov KGB-főnököt, hogy csökkentse a letartóztatásokat, mert azoknak a kitűzött céllal ellentétes hatásuk van.⁹⁶ A munkások még makacsabbak lettek. Kádár elmondta Szerovnak: a szolnoki körzet képviselője jelentette, hogy amikor a körzetben 40 személyt letartóztattak, a munkások képviselői eljöttek és azt mondták, hogy addig nem fognak a munkához, amíg a foglyokat ki nem engedik. Más körzetekben az a hír járta, hogy Szolnokon 6000 embert tartóztattak le... Figyelembe kell vennünk, hogy Magyarországon a tömeghatalmatnak fontos a szerepe. A szovjet elvtársak és (szovjetbarát) magyar biztonsági őrök a tömegek haragját kelthetik fel.⁹⁷

Kádár a következőket közölte egy későbbi megbeszélésen Szuszlov és Arisztov, SZKP elnöki tanácsi tagokkal: „A szovjet katonai hatóságok olyan személyeket tartóztatnak le vidéken, akik nem a nép ellenségei, csupán politikai instabilitást mutatnak... A felkelés valódi szervezőit kell megkeresni, mindenekelőtt Budapesten.” Majd Kádár hozzátette: „sajnos olyan egyének, mint Király [Béla] tábornok, és Dudás [József], az ún. Nemzeti Forradalmi Bizottság korábbi elnöke, még mindig bujdosnak.”⁹⁸ Kádár „puhány” magatartása először megerősítette a szovjet vezetés korábbi aggodalmát, miszerint Kádár nem megbízható „quisling”. (Kádár megbízhatóságával kapcsolatos kételyeik miatt a szovjetek csaknem lefűjták a „Forgósziel” Tervet is az utolsó pillanatban.)⁹⁹

Miután azonban Nagy Imrét deportálták Romániába, Kádár sokkal határozottabb lett.¹⁰⁰

Münnich Ferenc, a magyar fegyveres erők minisztere is riadtan hívta fel a figyelmet a tömeges letartóztatások és a sztrájkok közötti összefüggésre. Szerov ezt írta: „Tegnap Münnich megint megkérdezte, hogy nem kellene-e leállítanunk a le-

96 Késő novemberben viszont Kádár lett szigorúbb a letartóztatásokkal kapcsolatban. Egy munkásgyűlésen elmondott beszédében állítólag ezt mondta: „Az ismételt előhozott követelések között van az, hogy állítsuk le a letartóztatásokat. Nem állítjuk le őket! A jövőben is folytatjuk őket! S ha kell, még szigorúbban járunk majd el. [...] Hagyják abba a gyilkosok a banditizmust, a bányászok és munkások rémisztgetését, és akkor majd mi sem tartóztatunk le több egyént.” TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 52, L 4. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei, 1956. nov. 26.”)

97 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 39, L 3. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. nov. 10-i ülésének 54. jegyzőkönyvéből.”)

98 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 43, L 6. („Szuszlov és Arisztov távirata”, 1956. nov. 12.)

99 L. AVP RF, F 2, O 1, D 259, „Az SZKP KB 1957. júniusi plénumáról készült gyorsírási beszámoló.” Megjelent még: Poslednaa antipartijnáa gruppá. Istoričeskij Archiv, 1993. 3–6. sz.; 1994. 1–2. sz. Köszönettel tartozom Mark Kramer professzornak, a Brown Egyetemről, hogy erre felhívta a figyelmemet. L. még: TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 1, L 4. („Andropov távirata Budapestről az SZKP-nek [Moszkva]”, 1956. ápr. 29. „Rákosi megjegyezte, hogy az évek során Kádár labilis személynek bizonyult... Tanácsos lenne a magyar elvtársak figyelmét felhívni arra, hogy komoly aggályaink vannak Révainak, de különösen Kádárnak a politikai bizottságba való felvételével kapcsolatban.”)

100 Nagy jugoszláv nagykövetségről való elhurcolásának napján ezt írta Malenkov, Szuszlov és Arisztov: „Kádár kezdi megérteni a keményebb vonal szükségességét a reakció elleni harcban.” TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 49, L 9. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei, 1956. nov. 22.”)

tartóztatásokat vidéken, mivel a munkások sztrájkjal válaszolnak. Különösen elégedetlenek azzal, hogy Szibériába küldik a foglyokat (ezt a BBC sugározta).¹⁰¹

A túlzott méretű letartóztatásokkal a szovjet MVD és KGB új problémákat teremtett önmagának. Az emberek nem vittek magukkal személyi igazolványt, hogy így hosszabbítsák meg ügyük feldolgozását. A szovjet szerveknek túl sok volt a munkájuk, de kevés az alkalmazottjuk. Holodov közölte Dudorovval, hogy „felelős és kompetens dolgozókat (talán magyarokat is) kell sürgősen kiküldeni az ügyek gyorsabb intézésére”, hiszen csak nyolc KGB-tiszt dolgozik ott.¹⁰²

Vita alakult ki a KGB (Szerov) és a Belügyminisztérium (Dudorov és Holodkov) között. Holodkov ugyanis memorandumot írt feljebbvalójának, Dudorovnak, aki azt aztán továbbította az SZKP KB-nek. Holodkov felvetette, hogy talán történt néhány „megindokolatlan letartóztatás”, figyelembe véve azt a tényt, hogy olyan emberek, mint Földvári Rudolf (a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának korábbi tagja); Víg György (a magyar hadsereg hadnagya és az egyik szakasz tolmácsa), Sebők András (egy magyar rendelőintézet főorvosa), és rengeteg 17 év alatti fiatal kerültek őrizetbe.¹⁰³

Szerov ezt írta Hruscovnak Holodkovnak az indokolatlan letartóztatásokra utaló memorandumával kapcsolatban, önmagát igazolva: Szerintem semmiféle engedményt sem kellene tennünk a lázadóknak. A tapasztalat azt mutatja, hogy minél több engedményt teszünk, annál több lesz a követelkezés és fenyegetés. Csak akkor tartóztatunk le valakit, ha van konkrét, bizonyítékokkal alátámasztott adatunk a gyanúsított ellenséges tetteiről.¹⁰⁴ A kék szemű, szőke Szerov – akit a brit sajtó elnevezett „Himmler legújabb orosz kiadásának”¹⁰⁵ – azzal érvelt, hogy Földvári Rudolf valójában rászolgált a letartóztatásra, mert „kikiáltotta a Forradalmi Bizottságot, és rosszindulatú propagandát folytatott a Szovjetunió ellen... Beszél a rádióban, a lázadók ellenforradalmi tevékenységét védve.” (Végül az a döntés született, hogy Földvári „olyan fajta személy, aki bármilyen hatóságot szolgálna”, és ezért szabadon engedték).¹⁰⁶

Szerov olyan indokkal igyekezett önmagát igazolni, amely könnyen az ellenkezőjébe fordulhatott: ezek az emberek bűnösök, csak nem hajlandók vallani. A nyomozómunkából származó tapasztalat azt mutatja, hogy a jelenleg őrizetben lévő ak-

101 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 42, L 3. („Szerov hírei az SZKP-nek [Hruscov], 1956. nov. 13.”). Nyilvánvalóan ez csak szóbeszéd volt; a foglyokat nem Szibériába, hanem Szovjet-Ukrajna különböző táborába vitték.

102 Uo. L 4–5.

103 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 46, L 4. („Dudorov jegyzetei, SZU Belügyminisztérium”, 1956. nov. 16.) A foglyok megkérdezték Holodkovot, „Hogyan kerültünk mi, magyar állampolgárok szovjet területre?” Biztosították afelől, hogy nem léptek fel a Magyar Forradalmi Munkás–Parasztszervezet ellen [Kádár alatt], sem a szovjet csapatok ellen. Követelték, hogy gyorsabban intézzék az ügyeiket, hogy magyarországi rokonaikat értesítsék hollétükről, és hogy magyar újságokat olvashassanak. (Uo. L 3.)

104 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 42, L 2. („Szerov hírei az SZKP-nek [Hruscov elvtársnak], 1956. nov. 13.”)

105 New York Times, 1956. márc. 23. (a Manchester Guardian-t idézve.)

106 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 48, L 1. („Ivan Szerov hírei az SZKP-nek [Hruscov elvtársnak]”).

tív ellenfelek és szervezők állhatatosak, és nem vallják be bűneiket. Még a tetthelyen, fegyverrel a kezükben elfogottak is tagadnak. Ez a magyarázata annak, hogy a fogságban lévők ártatlannak vallják magukat, amint azt Holodkov leírta. Megszervezték azoknak a foglyoknak másodszori tüzetes vizsgálatát, ... akik az ungvári és struji börtönökben vannak. Ebből a célból a KGB nyomozó igazgatósága két nyomozócsoportot küldött a helyszínre.¹⁰⁷

Ezután Szerov megpróbálta áthárítani a felelősséget a szovjet hadseregére és MVD-re. Azt magyarázta, hogy a szovjet katonai egységek küldték a foglyokat a csopi állomásra és a Belügyminisztérium táboraiba, „anélkül, hogy engedélyt kaptak volna tőlünk, [a biztonsági szervek képviselőitől], és a [bűnösségüket igazoló] bizonyítékok nélkül...”¹⁰⁸ Majd így folytatta: „A belügy ungvári képviselője 68 diákot vett át egy budapesti szakmunkásképzőből. Konyev parancsára a tizenévesek csoportját visszaszállították Budapestre, majd szabadon engedték őket.”¹⁰⁹

A szovjet hatóságoknak Magyarországon és Ukrajnában egy másik, sokkal szembetűnőbb nehézséggel is számolniuk kellett: a börtönök kezdtek megtelni. November 14-én Szerov megemlítette a „kihallgatások végzésére alkalmas börtönök hiányát”, mondván, „úgy gondoljuk, hogy egy a szovjet–magyar határhoz közel lévő épületbe szállítjuk a foglyokat”.¹¹⁰

Figyelembe véve a börtönök zsúfoltságát, Mikojan, Szuszlov és Arisztov, az SZKP elnöksége tagjai november 26-án egy drákói tervvel álltak elő a felkelők kitartásának megtörésére. „Szükségessé vált” – mondták Kádár Jánosnak –, hogy „a letartóztatottak közül kiválasszunk öt-hat embert, és az ellenforradalom elrettentésének érdekében ... tárgyalás után agyonlövessük őket.”¹¹¹ „Kádár elvtárs egyetértett javaslatunkkal, és azt mondta, hogy ezt szükséges megtenni” informálták Moszkvát. Talán ezzel a tervvel összefüggésben, vidéken terrorista cselekmények sorát hajtották végre a biztonsági erők, hogy megfélemlítsék a lakosságot, és megtörjék az ellenállás szellemét. Eger városában például, a fegyver nélküli tömegből nyolc embert lemészároltak.¹¹²

A magyar biztonsági erők újrászervezése

A „normalizációs” folyamat lassúságát okozó másik tényező az a biztonsági vákuum volt, mely a második szovjet invázió után alakult ki Magyarországon. November 4-én az SZKP KB táviratot küldött N. Firubinnak, belgrádi szovjet nagykövetnek, hogy figyelmeztesse Eduard Kardeljt, Jugoszlávia miniszterelnök-helyettesét, hogy Nagy Imrével és csoportjával a jugoszláv nagykövetségen „kegyetlenségek történhetnek”, nemcsak a reakció, hanem a forradalmi elemek részéről is. „Ezért figyelembe véve

107 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 48. („Ivan Szerov hírei, 1956. nov. 19.”)

108 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 48, L 1. („Szerov hírei az SZKP-nek [Hruscov elvtársnak]”).

109 Uo.

110 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 44, L 1–2. („Szerov és Andropov hírei, 1956. nov. 14.”)

111 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 52, L 6. („Malenkov, Szuszlov és Arisztov hírei az SZKP KB Elnöki Tanácsának, 1956. nov. 26-án.”)

112 RFE/RL Hírek [Szabad Európa Rádió] 3:7, 1994. febr. 7–11, 17–18.

azt, hogy a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának jelenleg nincsenek biztonsági szervei, célszerű lenne Nagycsapatot kiadni csapatainknak, hogy azok átadhassák őket a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának Szolnokon.”¹¹³

Bár Kádár és a szovjet hatóságok készen álltak a „rend helyreállítására”, ehhez gyakorlatilag nem volt egyetlen sértetlen magyar szervük sem. A magyar AVO tagjai kínzások és akasztások áldozatai lettek, vagy Csehszlovákiába, Romániába vagy a Szovjetunióba szöktek.¹¹⁴

Kovács István, a Budapesti Pártbizottság korábbi első titkára ezt írta az SZKP KB-nek küldött levelében: „November 4. után a biztonsági szervek alkalmazottainak ezreit bocsátották el. Nem találnak új munkát és vadásznak rájuk.”¹¹⁵ Sokan eleinte rendőri egyenruhával álcázták magukat. A Szovjetunióba száműzött rákosisták (a már nem működő Magyar Dolgozók Pártja vezetői) panaszt emeltek a biztonsági ügynökök elleni „megtorlás” ellen.¹¹⁶ „Az valóban igaz, hogy 1953 előtt az önálló biztonsági szervek komoly törvénysértéseket követtek el” – írta Gerő Ernő, hajdani első titkár, Hegedűs András, az előző miniszterelnök és Kovács István. „De azokat az elkövetőket már rég kizárták a biztonsági szervekből, [...] a biztonsági szervek nagy része a népi demokrácia mellett elkötelezett munkásokból, kommunistákból áll, [...] de ők most az embertelen elemek martalékává válnak.”¹¹⁷

A magyar felkelők ávósoktól szereztek az első fegyvereiket késő októberben. Valószínűleg sarkallta őket az a meggyőződésük, hogy először az ÁVO nyitott tüzet fegyvertelen tüntetőkre október 23-a végzetes éjszakáján.¹¹⁸

Szerov ezt jelentette Moszkvába október 28-án: Sok helyütt a helyi szervek és pártmunkások szétszóródtak és különböző nemzeti és „forradalmi” bizottságokat hoztak létre, melyek megkezdték a biztonsági szervek lefegyverzését. A miskolci forradalmi bizottság például gyűlést szervezett a BM helyi épülete előtt, és arra kényszerítették a munkásokat, hogy adják át fegyvereiket, és kínozták azokat, akik

113 TsKhSD, F 89, Per 45. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. nov. 4-i ülésének 51. jegyzőkönyvéből.”) Nov. 5-én, 15 órakor szovjet tankok belétek a jugoszláv nagykövetségre, minek következtében Milovanov kultúrattasé meghalt. AVP RF, Fond 077, O 37, P 188, D 18, L 38. Egy másik iratban az esemény dátuma nov. 6. 12:45. (TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 29, L 1, Sepilov naplójából, „A Veljko Micsunovics, SZU-ba akkreditált jugoszláv nagykövettel tartott beszélgetés jegyzeteinek másolata”).

114 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 11, L 4. („A. I. Mikojan távirata Budapestről az SZKP KB-nek I. A. Szerov jelentésével”, 1956. okt. 29.) L. még: AVP RF, Fond: Információ Magyarországról, O 37, Por 10, P 188, L 242. (M. 1. Petunin naplójából, „Jegyzetek a Takács András elvtárrsal, az MSZMP győri regionális végrehajtó bizottságának tagjával folytatott beszélgetésről”, 1956. nov. 29.)

115 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 64, L 6. („Kovács István levele az SZKP KB-nek [Hruscov], 1957. jan. 10. Kérelem meghallgatásra magyar ügyekkel kapcsolatban.”)

116 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 10, L 2. („Szerov hírei, 1956. okt. 28.”)

117 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 47, L 5. (Gerő E., Hegedűs A. és Kovács I. levele az SZKP KB-nek, 1956. nov. 18.)

118 AVP RF, Fond 077, O 37, Por 10, P188, L 255. (N. Szudarnyikov, a pekingi Szovjet Nagykövetség tanácsadójának naplójából. „Jegyzetek az Újházi Lászlóval, Magyarország kínai kereskedelmi képviselőjével folytatott beszélgetésről”, 1956. dec. 4.)

tiltakoztak. Ugyanazon a napon a belügyi csapatok egy zászlóalját oszlatta fel ez a bizottság.¹¹⁹

Az ÁVO-alkalmazottak elleni „boszorkányüldözés” miatt, amely az első szovjet beavatkozás után kezdődött, a Nagy-kormány október 29-én úgy döntött, hogy feloszlattja az ÁVO-t.¹²⁰ Münnich Ferenc, az új belügyminiszter tanácskozást hívott össze október 28-a estéjén, amelynek során biztosította az alkalmazottakat, hogy (Szerov szavaival) „egy speciális bíróságot állítunk fel, amely akasztásra ítéelheti azokat a személyeket, akik felelősek kommunisták felakasztásáért, és a kormány, illetve a közintézmények megtámadásáért”.¹²¹ Azt mondta, hogy „a dolgozók becsületesen teljesítették kötelességüket az ellenséges elemek elleni harcban”. Mégis bejelentette, hogy az állambiztonsági szerveket feloszlattják, helyettük egy rendőri erőt hoznak létre. Szerov jelentése szerint Münnich felkérte őket, hogy maradjanak a helyükön. Ez után a gyűlés után az „ávósok hangulata” rosszabbodott. Sokan abbahagyták a munkát és soha nem tértek vissza a testületbe.¹²²

Amikor az „ellenforradalmat” november 4. után leverték, számos korábbi ávós nagy buzgalommal vett részt a „fasiszta banditák” tömeges letartóztatásában. Most rajtuk volt a sor, hogy elvegyék a fegyvereket azoktól, akik előbb őket fegyverezték le. Kádár figyelmeztette Szerovot ennek veszélyességére. Kádár azt mondta, hogy a reakciósokat a biztonsági szervek korábban a kormány által elbocsátott alkalmazottai tartóztatják le. Nem előnyös, hogy ezek részt vegyenek az őrizetbevételeknél... Továbbá, Kádár azt mondta, hogy a BM-ben Budapesten, ahol nagy volt a biztonsági ügynökök száma, egészségtelen helyzet alakult ki, mert az ávósok között vannak olyanok, akik Rákosi alatt negatív szerepet játszottak. Ezért úgy véli, hogy ezeket a dolgozókat azonnal el kell távolítani, és más munkát kell nekik adni. Célszerűnek tartja a jelenlegi őrség vezetését feloszlanni, mert nem becsületesek.¹²³

Kádár, Szerovval ellentétben, nem hitte, hogy csupán csak az a tény, hogy valakit „fegyverrel a kezében fogtak el”, elegendő az őrizetbevételehez. Rámutatott arra, hogy a „... kormánynyilatkozatban az áll, hogy aki leadja a fegyverét és abbahagyja az ellenállást, nem kap büntetést. A magyar kormánynak nem szabadna ezen a polgárokon bosszút állnia, és kegyetlenül bánnia velük”.¹²⁴

A szovjet kormányzat legalább háromszor próbálkozott a biztonsági vákuum betöltésével és a magyarországi rend helyreállításával. Először 23 szaktanácsadót küldtek az országba. Szerov tanácsára Kádár és Münnich „felkérte” az SZKP elnökségét, hogy „adják beleegyezésüket” tanácsadók küldéséhez a magyar állambiztonság, rendőrség és határőrség megerősítésére. December 3-ára kilenc tanácsadó érke-

119 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 10, L. 1. („Szerov hírei, 1956. okt. 28.”)

120 *Charles Gati: Hungary and the Soviet Bloc*. Durham, 1986. 145.

121 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 11, L 3. („A. I. Mikojan távirata Budapestről az SZKP KB-nek I. A. Szerov jelentésével”, 1956. okt. 29.)

122 Uo.

123 TsKhSD, F 89, Per 45. Dok 39, L 4–5. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. nov. 10-i ülésének 54. jegyzőkönyvéből. Melléklet: Ivan Szerov levele az SZKP KB-nek [Hruscsov]”).

124 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 39, L 2. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. nov. 10-i ülésének 54. jegyzőkönyvéből. Melléklet: Ivan Szerov levele az SZKP KB-nek [Hruscsov]”).

zett a „központi biztonsági szervekhez”, nyolc az „állambiztonság perifériális szerveihez (a bizottságokhoz)”, kettő a határőrséghez, három a rendőrséghez és egy tanácsadó jött a „speciális technológia” szakértőjeként.¹²⁵

A szovjet hatóságok úgy döntöttek, hogy teljesen átformálják a magyar biztonsági szervek szerkezetét. Ez a reform kiterjedt a „titkosszolgálatra, a kémelhárításra és más szolgálatokra is, mind a központi, mind a perifériális területeken”. Erre a magyar lakosság, a felkelők és a biztonsági ügynökök közötti kölcsönös gyűlölet miatt volt szükség. „A következő dokumentumokat készítettük elő Kádárnak... a nyilvánosság előtt minimális számú államvédelmis lesz, a többiek pedig nem nyilvános téren fognak dolgozni. Ezt azért tesszük, hogy a szervek valós számát elrejtjük, mivel mély gyűlölet uralkodik a biztonsági szervek dolgozóira...” Szerov még mellékelte egy javaslatot a rendőrség szervezetre és a magyar határőrség felépítésére vonatkozóan.¹²⁶

A szovjet hatóságok menesztették azokat a magyar állambiztonságiakat, akik az október–novemberi „események” alatt „gyanús” magatartást tanúsítottak. Például Pócze Tibort,¹²⁷ a rendőrség főparancsnokát leváltották, mert „számos esetben támogatta a lázadókat, és jelenleg tétlenkedik”. Amint azt Szerov írta: „Münnich jelentette Póczeről a terhelő bizonyítékokat.... Kádár jóváhagyta Pócze leváltását.”¹²⁸

A szovjet csapatok jelenlétének legalizációja Magyarországon

A Szovjetunió és Magyarország közötti „barátság és együttműködés erősítése” (amint az az október 30-i nyilatkozatban szerepel), sőt „normalizációja” nem volt egyszerű. A szovjet csapatok magyarországi tartózkodása a magyar társadalom valamennyi rétegét felháborította: a gyári munkásokat, az egyetemi hallgatókat, az értelmiség képviselőit stb. Gerő Ernő telefonon megmondta Mikojannak és Szuszlovnak október 24-én: „A szovjet csapatok érkezése a városba negatív hatással van a lakosság közhangulatára, beleértve a munkásokat is.”¹²⁹

„A szovjet csapatok kivonása” első helyen szerepelt a munkások követelése között, amikor sztrájkoltak. Vonjátok ki a csapataitokat, és akkor letesszük a fegyvereinket és újra munkába állunk – követelték. A szovjetek viszont azt mondták: tegyétek le a fegyvert, menjetek vissza dolgozni és akkor kivonulunk. Először „teljes rendnek” kell lennie. Amint azt egy cinikus magyar csípősen megjegyezte: „A szovjet csapatok majd akkor mennek el Budapestről, amikor az utcák kövei virágba bo-

125 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 60, L 7. („Kivonatok az SZKP KB Elnöki Tanács 1956. dec. 14-i ülésének 64. Jegyzőkönyvéből.” „Az állambiztonsági bizottság problémája.”)

126 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 53, L 3. („Ivan Szerov hírei, 1956. nov. 27.”)

127 Az eredeti dokumentumban így szerepel a név.

128 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 53, L 3. („Ivan Szerov hírei, 1956. nov. 27.”) L. még: TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 17, L 3. („Kiricsenko hírei. Melléklet: Sztarovojtov ezredes jelentése.” [Pócze, a Magyar Népköztársaság rendőrségének parancsnoka ellenezte a Magyarország demokratikus szerkezte ellenében tevékenykedő egység elleni intézkedéseket.]

129 AVP RF, F 059a, O 4, P 6, D 5, L 1. (Rejtjelezett távirat A. I. Mikojantól és M. A. Szuszlovától Budapestről az SZKP KB-nak, 1956. okt. 24.)

rulnak.”¹³⁰ Ennek a patthelyzetnek a felismerése október 30-án Mikojant és Szuszlovot arra a következtetésre indította, hogy az egyetlen megoldás a katonai erő bevetése. „A lázadók kijelentették, hogy leteszik fegyvereiket, miután a szovjet csapatok elhagyták Magyarországot. Tehát a békés likvidáció szóba sem jöhet.”¹³¹

A szovjet tankok pusztá látványa ingerelte a magyarokat. Nincsenek magyar csapatok szovjet területen, miért állomásoznak tehát a szovjetek Magyarországon – kérdezték. Különösen az újságírókat foglalkoztatta a „Szovjetunió és más országok kapcsolatának problémája” a forradalmat megelőző nyáron. Lóránt (a *Népszava* tudósítója) és Király István (a *Csillag* szerkesztője) 1956. június 17-én megbeszélést folytattak V. N. Kelinnel, a magyarországi szovjet nagykövetség attaséjával. Kelin szerint ezt mondták: Az emberek azt gondolják, hogy ha a nemzetek teljes egyenlőségének és az államok szuverenitásának elvéből indul ki az ember, akkor nem szabadna olyan helyzetnek előállnia, hogy a Szovjetunió a szocialista tábor vezető országa, a többiek pedig mellérendelt államok. Ennek a kérdésnek a felvetésekor Marxot, Engelst és Lenint idézik. Ez a probléma nagyobb gondot okoz a magyaroknak, mint például a magyar–jugoszláv gazdasági kapcsolatok.¹³²

A november 4-i intervenció után a szovjet vezetés sok időt és energiát áldozott egy új dokumentum megfogalmazására, amely „meghatározza a szovjet csapatok jogi státuszát” Magyarországon. Néhány magyar állampolgár már 1955 telén nyíltan kifejezte a felháborodását a szovjet „speciális alakulat” ellen, amely akkor Magyarország számos pontján állomásozott. Amint Lascsenko altábornagy informálta Andropov nagykövetet (aki továbbította az üzenetet V. V. Kuznyecov szovjet külügyminiszternek): „Az utóbbi időben magyar állampolgárok teljesen ártatlan szovjet katonákat támadnak meg és ütlegetnek.” Majd leírta hat szovjet katona esetét, akiket három különböző alkalommal késekkel és kövekkel dobáltak meg este hazafelé menet. Az esetek egyikében sem jártak el a magyar hatóságok az elkövető „huligánok” ellen. Aztán A. N. Pljukhin őrnagy esetét ismertette, akit egy magyar teherautósofőr elgázolt.¹³³

Andropov azt javasolta Kuznyecovnak, hogy értesítsék a „magyar elvtársakat a Lascsenko levelében álló tényekkel kapcsolatban, és emlékeztessék őket a lakosság politikai oktatásának szükségességére, hogy [magyarázatot kapjanak] a szovjet csapatok magyarországi jelenlétéről”. Továbbá javasolta a „Magyarországon

130 AVP RF, Fond: Információ Magyarországról, O 37, Por 10, P 188, L 275. (V. A. Krjucskov, a magyarországi szovjet nagykövetség harmadik titkárának naplójából, „Beszélgetés Vadas Ferencsel, az Újságírók Szövetségének titkárával és Peti Rózával [sic!], a Szövetség MSZMP-titkárával, 1956. dec. 18.”)

131 TsKhSD, F 89, Per 45, Dok 12, L 2. („Információ Mikojantól és Szuszlovtól”, 1956. okt. 30.)

132 AVP RF, Fond: Információ Magyarországról, O 37, Por 9, P 187, L 55. (V. N. Kelin naplójából, „Beszélgetés a „Népszava” alkalmazottjával, Lóránttal és Királlyal, a „Csillag” szerkesztőjével, 1956. jún. 17.”)

133 Pljukhin őrnagy teljesen józanul ment át a Rákosi és Beloiannisz utcák kereszteződésénél Székesfehérvárott. A hirtelen megjelenő magyar teherautó halálra gázolta. Kiderült, hogy a magyar sofőr: 1) megszegte az előírt sebességhatárt; 2) nem dudált; és 3) fékjei nem működtek. Mégis, Szenvedi Endre, a magyar meghatalmazott a sofőrnek adott igazat. Szenvedi arra a következtetésre jutott, hogy a baleset Pljukhin hibája volt, mert „részeg” volt.

tartózkodó szovjet csapatok munkájának javítását, a helyi magyar lakossággal való kapcsolatok fejlesztésével (pl. koncertek, filmvetítések, és közös helyi gyűlések, sportesemények rendezésével) és segítségnyújtással a termelőszövetkezeteknél és állami földeken aratásnál, mezőgazdasági gépek javításánál.¹³⁴

Természetesen a szovjet hadsereg is követett el kihágásokat a magyar lakosság rovására. Például 1955. december 21-én szovjet katonai egységek lögyakorlata alkalmával Res József magyar állampolgár halálosan megsebesült Sárbogárdon. Res a környéken épített egy falat más munkásokkal. A szovjet főparancsnokság azonnal segített a családnak 6000 forint temetési segéllyel. Amikor azonban Res kétgyermekes özvegye nyugdíját kérelmezett férje elvesztett jövedelmének pótlására, azt a választ kapta, hogy a „szovjet jogrendszer nem teszi lehetővé szovjet nyugdíj magyar állampolgárnak való kiutalását, bár a katonai hatóságok azt vallották, hogy az ő hibájukból nem került sor biztonsági intézkedésekre”.¹³⁵

A második szovjet invázió után magyar tisztviselők egy tervezetet készítettek elő november 30-án, mely „javaslatokat” tartalmazott az október 30-án kelt szovjet nyilatkozat (*A Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti barátság és kooperáció fejlesztésének alapjairól és további erősítéséről*) támogatására.¹³⁶ A dokumentumban tárgyalt szovjet–magyar kapcsolatok 17 „fájó pontja” között szerepelt a szovjet csapatok által okozott „balesetek” gyakorisága; a kompenzációs egyezmény hiánya (beleértve magyar állampolgároknak, pl. az elhunytak hitveseinek folyósítandó nyugdíjakról, a kiesett jövedelem pótlásáról) és egy külön egyezmény szükségessége, mely definiálná a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának célját, megoszlását, hosszát, amint azt pl. a „szovjet–lengyel nyilatkozatban kikötötték.”¹³⁷

Nem csupán a lakoságnak, a magyar vezetésnek is voltak sérelmei. A szovjet vezetés megszabta nekik, hogy milyen hadifelszereléseket vegyenek a többi szocialista országtól, függetlenül attól, hogy a magyaroknak szükségük volt-e erre vagy hogy volt-e rá fedezet. Például február 9-én a Szovjetunió, Magyarország és Csehszlovákia egyezséget kötött Moszkvában, amelynek alapján Magyarország tankokat, repülőgépeket, motorokat és szovjet gyártmányú tank- és repülőalkatrészeket vásárol Csehszlovákiától kb. 98 100 000 rubel értékben 1955 és 1957 között. A SZU tíz évre szóló hitelt ajánlott fel Magyarországnak, amely a felszerelés árának kétharmadát fedezi.¹³⁸ A hosszú távú szerződés részeként a magyar vezetők aláírtak egy megállapodást 400 db T–34-es tank megvételéről Csehszlovákiától. Ebből százat vettek meg, a többi 300-at visszautasították, arra hivatkozva, hogy nincsen pénzüik, és a tankok nem korszerűek. Az SZKP KB Elnökségének tagjai, Anasztasz Mikojan és Kliment

134 AVP RF, F 77, O 37, D 18, P 188, L 15. (Andropov üzenete Budapestről V. V. Kuznyecov, szovjet külügyminiszter-helyettesnek, 1956. máj. 18.)

135 AVP RF, F 77, O 37, D 18, L 25. (Szokolov vezérőrnagytól a Szovjet Külügyminisztérium 5. Európai osztálya igazgatójának, 1956. aug. 7.)

136 AVP RF, Fond: Információ Magyarországról: Politikai ügyek, O 37, Por 17, P 188, L 31. („A magyarok javaslatai az 1956. nov. 30-ai nyilatkozat megvalósítására”, 1956. nov. 30.)

137 Uo. L 39.

138 AVP RF, F 077, O 38, Por 14, P 193, L 27. („Kádár János levele N. A. Bulgaryinnak, a SZU Minisztertanácsa elnökének”, 1957. máj. 23.)

Vorosilov, panaszt emeltek Rákosi Mátyásnál (akkor a Magyar Dolgozók Pártja főtitkáránál) 1956. február 27-én, mert „Magyarország megszegte a három ország közti szerződés rá vonatkozó részét, és a cseh elvtársakat nehéz helyzetbe hozta, mert ők már megkezdték a megrendelés legyártását”. Vorosilov azzal érvelt, hogy a T-34-es tankok különben is modernnek, modernebbek, mint amelyeket jelenleg az amerikai és brit hadsereg használ. Rákosi visszakozott. Ezeknek a „tárgyalásoknak” az volt az érdekességük, hogy cseh képviselők nem voltak jelen.¹³⁹

1957 telén valóban megkezdődött egy szovjet és magyar delegációk közötti tárgyalássorozat a hadügyi témákról, amely tavasszal is folytatódott.¹⁴⁰ A végül április 26-án aláírt megállapodás meghatározta a „szovjet csapatok jogi státuszát Magyarországon”, továbbá a csapatok létszámát, összetételét és pontos elhelyezését. A dokumentumban nem túl hangsúlyosan szerepel, hogy a szovjetek csak „átmenetileg” állomásoznak Magyarországon, a Varsói Szerződésnek megfelelően és addig maradnak, amíg fennáll az agresszív észak-atlanti blokk (NATO), melynek „sok bázisa és csapata van a szocialista országok határai közelében”.¹⁴¹

Összegzés

Az 1956. november 4-i szovjet intervenció nem az a *fait accompli* volt, mint ahogy azt Eisenhower és Dulles magyarázták, és ahogy azt az oroszok próbálták láttatni. Bár az oroszok katonai értelemben jobban szerepeltek a tűzvonalban, mint az október 24-i intervenció alkalmával. Ez azonban csak a hosszú, fáradságos normalizációs folyamat nyitánya, nem pedig a fináléja volt. Amint Dulles fogalmazott, a szovjet ka-

139 AVP RF, F 077, O 37, Por 17, P 188, L 2. („K. E. Vorosilov és A. I. Mikojan elvtársak beszélgetése Rákosi elvtárral.” 1956. febr. 27.)

140 A szovjet delegációt Ivan Konyev marsall, a SZU Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka, a magyart pedig Münnich Ferenc, a Magyar Fegyveres Erők minisztere vezette. 1957. jan. 29–30-án találkoztak. Sokkal inkább a magyar hadsereg kérdése volt napirenden, mint a szovjet csapatoké Magyarországon. „A januári találkozón a magyar hadsereg vezérkaráról, a létszámáról, fegyverrendszerekről, a légvédelmi intézkedésekről, és az országban tartózkodó katonai tanácsadókról tárgyaltak.” (AVP RF, F 077, O 38, Por 14, P 193, L 3, A Védelmi Minisztérium Vezérkara, a SZU védelmiminiszter-helyettese, V. D. Szokolovszkijtől N. S. Patolicsevnek, a SZU külügyminiszter-helyettesének, 1957. febr. 26.) Ami a szovjet csapatok jelenlétét illeti, Szokolovszkij ezt írta Patolicsevnek: „Úgy gondoljuk, hogy az átmenetileg magy. területen tartózkodó szovjet csapatok jogi státusza egy későbbi időpontban, a szituáció jelentős javulása után, lesz megvizsgálható”. (Uo.) Újabb tárgyalásokra került sor Moszkvában 1957. márc. 20–28. között, a szovjet csapatok jogi helyzetéről (Uo. L 8, G. Zsukov marsalltól és A. Gromiko külügyminisztértől az SZKP KB-nek, 1957. ápr. 26.) A megállapodás vázlata ápr. 26-ára született meg, amit aztán Budapesten véglegesítettek (Uo., L. 11–20. „Az SZKP KB határozata a magyar kormánnyal való párbeszéd folytatására a szovjet csapatok magyarországi jogi helyzetéről szóló egyezmény befejezéséről”).

141 Uo. L 11–20. („Az SZKP KB határozata a magyar kormánnyal való párbeszéd folytatására a szovjet csapatok magyarországi jogi helyzetéről szóló egyezmény befejezéséről.”) L. még: „A szovjet és a magyar kormány nyilatkozatából”, 1957. márc. 28., Sovetsko-vengerskie otnoseniá. 1948–1970. gg. Dokumenty i materialy. Moszkva, 1974. 112.

tonai beavatkozás „nem volt olyan súlyos”, mint a brit és francia intervenció Egyiptomban. Így volt vagy sem, mindenesetre nagy erőfeszítéseket kívánt meg a Szovjetuniótól a szovjet–magyar kapcsolatok normalizálásához. A szovjet csapatok pusztája jelenléte felelevenítette a magyar vezetőkben és népességben a múltbeli rossz bánásmód emlékét. Minél több tanácsadót küldött a Kreml a helyzet orvoslására, annál irritáltabbak lettek a magyar szakemberek. Még amikor a felszínen a helyzet nyugodtnak látszott is, Magyarországot akkor sem igázták le, a „kádárizmus” során Magyarország sikeresen kifejlesztette saját nemzeti kommunizmusát. A nemzeti érzület lángja soha nem aludt ki, mint azt Magyarország mai függetlensége bizonyítja.

JOHANNA GRANVILLE

REPRESSION IN BUDAPEST: THE SOVIET INVASION AND THE PROCESS OF NORMALISATION IN 1956/1957

Employing material from the Soviet archives, which has only recently become accessible, the author reconstructs numerous formerly unknown elements of the 1956 revolution. The study examines the first intervention by Soviet troops, which took place on 24 October 1956 under the code name Compass. It seeks to explain why this operation was unsuccessful: the Soviets had not elaborated proper plans of action, their troops were undisciplined, and co-ordination between the various bodies was bad. Their next intervention, which took place on 4 November (operation whirlwind), was much better prepared. Nevertheless, the optimism of the Soviet generals was to prove unjustified: fighting was concluded only on 12 November, with 669 dead on the Soviet side.

Co-operation between the Soviet troops and the Hungarian authorities was far less smooth than has hitherto been supposed. It is clearly apparent from both the Soviet archive material and the reports of members of the political committees that co-operation between the Soviet advisors and their Hungarian „colleagues” was not without its hiccups. The reorganization of the Hungarian internal security services and the process of normalization initiated by Kadar were difficult tasks achieved at a pace that was too slow for the Soviets, who underestimated the resistance of Hungarian society.